

Politikai
röpiratok.

58.

58
452

KÖZÜGYEINKRŐL

AZ ALKOTMÁNYOS KORSZAK

ELSŐ TIZ ÉVES CIKLUSA VÉGÉN.

IRTA

L FARKAS ÖDÖN.

10.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS KIADÁSA.

1876.

51670 00564936

Dr BALLAGI GÉZA.

E munka nem tartalmaz feltétlen dicsőítést a forgalomban levő politikai nézetek egyikére nézve sem. Nem azt akarom ez által mondani, mintha elvetendőkknek tartanám mindazon nézeteket, melyek nálunk ez idő szerint a gyakorlati politikában érvényre emelkednek; nem is tartoznak az itt előadandók a »se hideg se meleg« nézetek közé, — sőt ellenkezőleg, határozott szint vallanak. De úgy gondolom, hogy az utóbbi kiocsudás után körülbelül lehiggadtunk s egyébként is szelidültek közviszonyaink annyira, hogy a jogosult pártérdekek megsértése nélkül nagyobb elfogulatlansággal szólhatunk az uralkodó nézetekről s általában közviszonyainkról. Ideje már, hogy megtisztultak legyen közviszonyaink s ezzel együtt parlamentarizmusunk is annyira, hogy véleményt, illetőleg kormányt, a közügyek nagyobb mérvű kárával, a pártfegyelem — illetőleg a párt alaptanai érdekének címe alatt ne támogassunk. A pártfegyelemnek, s a magasabb tekintetek elsőségének, az ügyek általános megbírlásánál, a pártéletben tagadhatatlanul van jogosultsága; de nem oly értelemben, mint azt a fuzio előtti pártállások mellett tapasztaltuk, midőn számos ügy, a legridegebb pártantagonizmus nyomása alatt, a ház összes tagjai többségének benső meggyőződése ellenére, néha tisztán féltékenységből a tényleges pártcsoportosulások szerint döntetett el. Itt természetesen egyik főhiba az volt, hogy a pártok eredetileg államjogi bázison csoportosultak, s ugyanezen csoportosulás szerint vették fel és bírálták a legkülönbözőbb kérdéseket. De ezen helyzet már megszűnt, s az elfogulatlan, őszinte nyilatkozatok az illető pártra nem bírhatnak oly veszélyes jelleggel, mint a minővel a régi pártállások mellett bizonyos tekintetben csakugyan bírtak; sőt ellenkezőleg, az ily nyilatkozatok szükségeseek, mert óvják saját körükben a kormányt

és pártot az egyoldaluságtól. A feltétlen dicsőítés, bármely irányban gyakoroltassék is az, származhat ugyan a legjobb akaratból, de eredményében az eredeti jó szándékkal gyakran ellentétes hatást idéz elő. Innen a példabeszéd jogosultsága, mely az ügyetlen barátot rosszabbnak mondja az ellenségénél. A túlbuzgóság mindig káros, még a védelemben is, mert rendszerint nélkülözi az eszélyességet. S végre is egyes pártok érdeke gyakran igen jogosult lehet ugyan, de oly jelentőséggel az sosem bírhat, hogy a közjónak mindenek felett álló érdekét megelőzhetné; mert a pártok érdeke csak annyiban jogosult, amennyiben a közjó érdekét képviselik. Ily szempontok mellett lehetővé válik az eszmék tisztázása, melyre főleg az új pártcsoporthozulás után, a pártoknak szabadelvű és konzervatív eszmék alapján történt megoszlása folytán némi szükség is van.

Egy másik jellemvonása e soroknak a rendszerhiány, vagy jobban mondva bizonyos pongyolaság az egyes kérdések kifejtésében s az összeállításban. A gyakorlati politika, főleg alkotmányos országban nem szabja magát alakilag sem a politika elméletéhez, illetőleg az az által tisztázott rendszerekhez; a gyakorlati élet az ösztönszerű szükséghez képest vonja elő az egyes kérdéseket, s a politika menete a gyakorlatban annyiféle, ahányféleké a tényleges viszonyok és körülmények, melyek helyenként a gyakorlati politikára befolyanak. Ezért a sajtó azon része, mely koronként a politikai kérdésekkel foglalkozik, nem szabhatja magát semminemű rendszerhez, hanem az egyes kérdéseket, amint azok az életben jelenkeznek, gyakorlati összefüggésük szerint tárgyalja.

A gyakorlati politika nemcsak alakilag, de lényegileg is nagyon különbözik a politika elméletétől. Majdnem minden egyes kérdésben tapasztalják ezt a törvényhozók és politikusok. És pedig azért, mert bármily erősek legyenek is a politikai tudományok egyes újabb igazságai — mégis igen sokszor erősebbek ezen igazságoknál azon, a múlt időkben alakult tényleges politikai és társadalmi viszonyok, melyek az illető új igazságot érvényre emelkedésében gátolják. Ezen tényleges viszonyokhoz tartoznak főleg az egyes államok és társadalmak speciális érdekei, melyek mellett az illető új politikai igazságoknak az életbe leendő átvi-

tele az állam lényeges érdekeivel jönne összeütközésbe. Így, hogy példát említsek, a kontinens államaiban számosan vannak részint a gyakorlati politika, részint a politikai elmélet emberei, kik elméletben határozottan elfogadják s igazságul tekintik azon iskola tanát, mely az államformák közt a köztársaságot tartja a legcélszerűbbnek és legigazságosabbnak; de azért a gyakorlati politikában a köztársasági áramlatnak határozottan ellene szegülnek, egyedül az illető ország tényleges viszonyai miatt. Hogy a példa világosabb legyen, alkalmazzuk azt hazánkra. Sokan vannak hazánkban is, kik a köztársasági eszméket minden más tannak elébe helyezik. Ezekkel együtt nekem is határozott meggyőződése, hogy az emberi társadalom kellő kifejlődése mellett a köztársasági eszmék realizálása politikai és társadalmi szükségességgé lesz. De azért mindazok, kik Magyarországon így gondolkoznak — hacsak nemzeti-politikai érdekeinket önmagunk megtámadni nem akarjuk — ellene működének a gyakorlati politikában minden oly áramlatnak, mely a monarhia megbuktatását s a köztársaság életbeléptetését célozná. Magyarországnak elhanyagolt nemzeti érdekei mellett szüksége van egy — több százados történelmi jog- ügy nép és fejedelem közt kötött szerződések alapján álló erős dinasztíára. S ha netalán keletkeznék hazánkban köztársasági párt, melyre ez idő szerint sem szükség, sem kilátás nincs: úgy ez mindnyájunkat, kik a köztársasági eszmékre nézve hazánkat illetőleg a fentebbi véleményben vagyunk, habár jelenleg a konzervatív eszméket nem valljuk is magunkénak, ezen kérdésben, a nemzeti monarhia megvédésére, a konzervatív táborba terelne.

Nem azt akarom a fentebbiek által mondani, hogy annak, ki a közélet pályájára lép, a politika elméletét el kell vetnie; de nagy hiba, ha valaki könyvek közül, könyvvel kezében lép a gyakorlati politika terére s talán irányadó befolyást akar gyakorolni. Sokan a könyvekből nem azt tanulják meg, amit tenni helyes, de épen azt, amit a kitűzött cél érdekében az adott viszonyok között épen kerülni kellene. A közügy emberének mindenekelőtt veleszületett politikai érzékre s gyakorlati tájékozottságra van szüksége, mely a viszonyok helyes felfogásához s a teendők célszerű kijelöléséhez elkerülhetlenül szükséges. A gya-

korlati politika hivatása: az elmélet vagy gyakorlat által tisztázott igazságok közül kiválasztani azokat, melyek a kitűzött célnak a tényleges viszonyok között megfelelők. A politika elmélete rendszereket állít fel és tantételeket állapít meg; ezek kifogástalanok lehetnek elméletben, de nem mindig célszerűek, vagy talán nem is lehetségesek a politika gyakorlatában. A gyakorlati politika az elmélet által tisztázott igazságokat gyakran csak részben, legtöbbször bizonyos összetételükben, sokszor még az ellentéteseknek látszó faktorokat is együtt, egy célra igyekszik a tényleges viszonyok szerint felhasználni; nem ritkán a körülmények különös természete folytán, egészen új s oly intézkedéseket kíván a gyakorlati politika, melyek ha talán lényegileg s a részletekben nem is — de alakilag összetételükben, még sem az elméletben, sem a gyakorlatban elő nem fordulnak. Nem csoda ily körülményekkel szemben, hogy a politika elmélete, vagy a helyzet hiányos felfogása jobbra-balra sokakat elvezet, kik a politika szövevényei iránt gyakorlati érzékkel, tiszta látással nem bírnak. A gyakorlati politikának leglényegesebb szövevényei legtöbbször csak azokra nézve lesznek hozzáférhetővé, kik a politika szálait kezükben tartják s a közügyek vezetésébe közvetlenül folynak be. Innen azon tapasztalati tény, hogy — főleg rendezetlenebb közviszonyok mellett — ritka ellenzéki párt képes, akcióba lépése esetén, a tényleges viszonyok közvetlen nyomása mellett mindazon intézkedéseket tettlegesen, miket még ellenzéki minőségében, a dolgoknak csak közvetett áttekintése mellett, mint szükségeseket hangoztatott.

A politika elméletének káros tulbefolyását közügyeink rendezésére ez idő szerint is több oldalról hangoztatják. Pedig nem mindig jogosultan. Általánosan halljuk a panaszt, hogy államéletünk reorganizációja azért halad oly lassan s új intézményeink a gyakorlati életben azért tüntetnek fel oly számos hiányokat, mert azok, kiknek ügyeink intézése ez ideig kezükben volt, üres elméletek- s a külföldnek nálunk gyakorlatiatlan intézményei és rendszere után kapkodnak. Nem tagadhatni ezen vád látszólagos jogosultságát; s tárgyilag a vád csakugyan meg is áll; de nem áll meg a vád azon személyes része, melylyel a hibák okai majdnem minden esetben az ügyek intézőire vezetnek vissza.

Tagadhatatlan, hogy a tények azt bizonyítják, miszerint eddig számos intézkedés tétetett, melyek már ma is változtatást, néha teljes átalakítást igényelnek. Ezen tapasztalati ténynyel szemben épen nem lehet feltűnő, ha a felületesebben vizsgáló, kivált ellenzéki állásponttól ideologoknak nevezi ügyeink intézőit. Hanem erre persze csak akkor jön, midőn az új intézmények hiányait, miket a gyakorlati életbe lett átültetése előtt még ismerni alig lehetett — maga a gyakorlat kijelöli s azok is elismerik, kik az illető intézmény létrehozásába első sorban folytak be. Valóban olcsóbb és látszólag sikeresebb támadás alig intézhető. De azok, kik így támadnak, nem veszik figyelembe közviszonyainkat, s ezekkel szemben azoknak nehéz helyzetét, kik jelen reform korszakunkban az átalakítást megkezdették. Nagy mérvben rendezetlen viszonyaink mellett, midőn a régi rendszernek oly számos és jelentékeny része elvetendő s ujjal felcserélendő, részint lényegesen változtatandó, igen természetes, hogy intézményeink s általában közügyeink rendezésénél — minthogy államéletünk hosszas pangása folytán saját gyakorlatunk csak csekély jelentőséggel bír — részint a tudomány, részint pedig más nemzetek gyakorlata szolgál, lehetőleg viszonyainkhoz alkalmazva, utmutatóul. Igen természetes, ily körülmények között, hogy az új intézmények mindjárt első kezdeményezésre végleg s gyakorlatilag nem rendezhetők. Valódi gyakorlati politikát a belügyek rendezésében csak ott követhetni, hol az illető célba vett reform gyakorlati multra támaszkodhatik. Botlásaink legnagyobb részének oka nem a személyekben, de a helyzetben van. Csak az élet, a gyakorlat képes az új intézményeknek életrevalóságot kölcsönözni főleg az által, hogy kimutatja annak gyakorlati előnyeit és visszásságait. Soha új intézményt — főleg ily rögönösen mint nálunk — nem létesítettek alkotmányos országban, mely később a gyakorlati élet kritikája folytán változtatást ne igényelt volna. Ettől csak az oly intézmények menttek, melyek magából a nemzet gyakorlati életéből, szokásaiból lassanként fejlődtek s erősödtek intézményekké. Ily körülmények közt az ellenzéki pártok helyzete igen kényelmes; s a kezdeményezők tájékozatlan és nehéz munkájának olcsó kritikáját hangoztatják uton-utfélén. Pedig a kezdeményezők, ha már teljesen elvetendő

volna is minden intézkedésük, mégis tettek annyit, hogy az újabb javítást lehetővé tették. Avagy lehetne, például csak az igazságszolgáltatás újabb reformjairól, vagy a közigazgatás rendezéséről szó, ha a kezdeményezők az első legnehezebb lépést meg nem teszik, s ez által a jövő javításainak s ezzel a továbbhaladásnak le nem teszik alapját. A most előadott körülmények uralkodók lesznek még sok ideig reformmunkálatainkban; a jelenleg folyamatba tett közigazgatási és egyéb javítások ugyanezen tekintetek alá esnek; ezekből is megfog maradni ami célszerű s elenyész, mit a gyakorlat nem igazol; újat és gyakorlatit feltalálni mindig nehéz, gyakran egyszerre lehetetlen. Helyzetünknek ezen, főleg a kormányra, mint kezdeményezőre nehezedő nyomása érezhető lesz mindaddig, míg idő folytán intézményeink átalánosságban megállapítottaknak lesznek tekinthetők.

De van ezen dolognak egy másik oldala is. A közügyek hiányos folyásának a rossz törvényeken kívül van egy más lényegesebb indoka is. Nem tagadhatni ugyan a közintézkedések helyességének nagy horderejét a közügyek jó folyására; de ez nem a leglényegesebb faktor e tekintetben; sőt ez teljesen elveszti értékét, ha a közügyek helyes folyásának első tényezője nincsen meg: ha hiányzik a polgárokból, s főleg azokban, kik a közügyek illető részére közvetlen befolyolnak, a jóakaratu intencio, az önzetlen ügybuzgóság. A bajok individuális oka itt keresendő. A törvények és közintézkedések, főképp alkotmányos országban, a közügyek helyes ellátására csak feltételesen elégségesek. És ezen feltétel lényegesebb a törvélynél. Alkotmányos országban azon kérdés felett hogy milyenek a törvények, elsőséggel bir ezen kérdés: milyenek az emberek? S ha az emberek, a polgárok nem felelnek meg azon kívánalmaknak, miket a közügyek parlamenti ellátása az egyesekben feltételez: hogy eredményezhetnének jó sikert a legjobb törvények, mikor ezek az emberek közvetlen befolyása mellett mennek a gyakorlatba át.

A lefolyt kilenc éves alkotmányos ciklusban kétség kívül számos hiba követtetett el, de ha figyelembe vesszük közviszonyaink ziláltságát, s ezzel együtt a legutóbbi időkig káros pártviszonyainkat: kétségtelen, hogy a hibáknak csak igen kis része vezethető vissza individuális okokra, míg a hibák nagyobb része

egyenesen a fentebb jelzett kettős körülményben, s ezek által magában a helyzetben bírják indokukat.

Jeleztem fentebb az elmélet tulbefolyásának káros voltát a gyakorlati politikában; de azt teljesen elvetendőnek nem állítottam, habár a gyakorlat mindig bizonyos előítélettel fordul az elmülethez, még ha épen arra szüksége van is. De mindezek mellett az elmélet tulbefolyására alapított azon vádat, melyet reform korszakunk kezdeményezői ellen oly sűrűn hangoztatnak, a nehéz viszonyok előtérbe helyezése által kellő mértékére kellett leszállitanom.

Átalában elmondhatni, hogy mindazon bajok, melyek állami és társadalmi életünkben oly nagy számmal mutatkoznak, igen csekély kivétellel, több százados mulasztásainkra s a magyar érdekek teljes elhanyagolására vezethetők vissza. Gondoljunk csak azon hosszas és nehéz küzdelemre, melylyel a nemzetet tespedő állapotából kiszabadítani lehetett; majd ismét azon keserű csalódásokra, melyek árán oly tájékozottságra tehattünk szert, mely jelenlegi politikánkat már jellemzi. Mily hosszas küzdelembe került a hazafias lelkesedésszülte túlköveteléseket leszállítani, s a nemzet közvéleményét a politikai lehetőségek korlátai közé terelni.

Most azonban már legalább két szempont tisztán áll előttünk; minden magyar politikus élénken érzi, hogy egyfelől a nemzetiség érdekeinek kifejtése és biztosítása, másrészt az anyagi fejlődés képezik két első feltételét Magyarország állami s társadalmi jövőjének.

Széchenyinek már a harmincas években hangoztatott politikáját legfényesebben igazolja jelen korszakunk. A nemzetnek, bár hosszas kiocsudás után, ösztönszerűleg rá kellett térnie, a helyzet helyes felfogásából származott ezen politikára. A nemzetiség elhanyagolt érdekeinek fejlesztése és biztosítása s az anyagi érők kifejtése képezik a Széchenyi-politika kettős alapját. Ugyanazon politika ez, melyet ma már általánosságban konzervatív és liberális párt egyaránt elfogad. Ezen áramlat lassanként annyira általánossá lesz, s oly mély gyökeret ver a nemzet jelen ephális politikájában, hogy ez pártkülönbségeknek tárgyát nem képezheti, de a pártoknak ezen általános igazság keretén belül

kell jelezniök álláspontjaik különbségeit. Ez tehát nem pártpolitika, hanem Magyarország helyzetéből folyó oly követelmény, melynek meg kell lenni minden párt politikájában, ha gyakorlati jelentőséget igényel magának. Ezen tekintet belügyeink jelen rendezésénél oly nagy horderővel bir, s oly nagy befolyást igényel magának, hogy nálunk sok oly kérdést, mit más országban talán a szabadelvűség, vagy az államérdekek általános szempontjából ítélnek meg, — nálunk sok ily kérdést egyenesen a nemzetiség érdekeinek kell eldönteni. Így hogy példát említsek, a polgári házasság nálunk nem holmi tüntető egyházellenes intézmény — ámbár én azt ilyennek a mai társadalmi viszonyok mellett már, semmi körülmények mellett sem tartom — de nálunk ezen intézményt legalább is olyan erős indokok követelik nemzeti szempontból, mint társadalmi és államjogi tekintetből. Mindenki sejteni fogja, hogy a polgári házasságnak nemzeti érdekeink fejlesztési céljából való szükségességét különösen a zsidósággal szemben hangoztatom. A zsidóságnak pusztán jogi egyenlősítése nem elégíti ki nemzeti érdekeinket; ez érdekek társadalmi egyenlőséget, minél szorosabb és őszintébb vegyülést kívánnak, hogy minél rövidebb idő alatt sikerüljön a magyar társadalomból a külön zsidó társadalmat száműzni. Hogy kereskedelmünk nemzeti fejlődése mennyire kívánja ezt, felesleges bizonyítani. A mint ellene kellene lennünk minden oly agitációnak, például a papi javak szekularizációjának is, mely kérdés nem időszerű, s csak az erőt és tevékenységet oszlatná meg, melyeknek pedig jelenleg a nemzeti és anyagi érdekek osztatlan szolgálatában kell lenniök: épen úgy kell minden kicsinyes ellenvetést mellőznünk, melyek nemzeti érdekeink fejlesztésére irányzott intézkedéseink ellen egyházi tekintetekben létezhetnek. E politika más irányban kétségkívül bizonyos áldozatokat kíván; áldozatot különösen azok részéről, kik elvi meggyőződésükben a szabadabb gondolkozók közé tartoznak; és pedig ez áldozatok nem pusztán elméletiek de reálisok is. Ma már a szabadságot nem pusztán elvileg helyes voltáért, de főleg azért fogadjuk el, mert az az emberi társas élet legilletékesebb eleme, melyben az emberi ténykedés legtöbb pozitív sikert képes felmutatni. Elhanyagolt államéletünk azonban, melynek hátrányait minden irány-

ban érezzük — sürgősen int, hogy bármily nagyra becsüljük is a szabadságot s bármennyire nagy jelentőséget tulajdonítsunk annak a reális politika terén is — mégis, az erők egységes felépése s ez által összevágó működhetése céljából gyakran kisebbnek kell lenni a szabadság iránti előszeretetnek azon szeretetnél, mely a magyar államiság és nemzetiség érdekeit védeni és gyarapítani első sorban teszi kötelességünkké.

Csak nem rég, a kiegyezés folyamán hangoztattatott, hogy »jobban szeressük hazánkat, mint gyűlöljük ellenségünket« — nehogy az ez iránybani elfogulás helytelen irányba terelje politikánkat. Ma már a hazafi erénynek, hasonló ugyan, de más faját kell gyakorolnunk : jobban kell szeretnünk hazánkat, mint a szabadságot. A szabadság nem végcélja az emberi társadalom működésének általánosságban sem — annál kevésbé lehet az, egyes specialis esetekben a gyakorlati politika terén. Ezt még az állambölcselek is elismerik ; a gyakorlati politikusok pedig közvetlenül tapasztalják. Castelár, ki Mill Stuart után, méltán nevezhető korunk elsőrendü állambölcsei egyikének, s ki pedig tételeinek felállításában az elmélet tulbefolyásától nem mindig mentt — e tételt határozottan elfogadja : »A szabadság nem végcélja a történelemnek, a szabadság nem végcélja a társadalomnak ; nem lehet az, nem szabad azzá lennie. A szabadság nem egyéb mind eszköz ; a történelem végcélja, a szabadság végcélja : a jó.« Így nyilatkozik Castelár a szabadságról ; s a gyakorlati politikusnak tisztában kell lennie az iránt, hogy oly esetekben, hol a szabadság szélesebb köre, vagy valamely bizonyos iránybani alkalmazása káros a helyesen választott célra : ott az ilyféle szabadság az emberiség ügyét illető részletében nem előre viszi, de gátolja rendes fejlődésében. — De határt kell ismernünk ez irányban is, s az eszélyesség legyen e részben utmutatója politikánknak.

Tagadhatatlan a fentebb előadottak folytán, hogy közviszonyaink nagyobb vonásokban meghiggadtak annyira, hogy a nagyobb mérvü tájékozatlanság s az ezzel járó tulbuzgóság, egyszerre sokat akarás, már nem akadályoz annyira rendszeres fejlődésünkben ; azonban a részletekben, közviszonyaink egyes részei között még mindig bőven található olyanok, melyek sok kívánni valót hagyrak fenn. Legilletékesebb példa a részben par-

lamentarizmusunk folyása, mely főleg azért helyes mérve a közállapotoknak, mert a parlamentben az életképes viszonyok és a szereplő személyek majdnem mindnyájan érvényesítik befolyásukat, — mi által a parlamentarizmus menete lehetőleg hiven tükrözi vissza a viszonyok és személyek együttes hatásának eredményét a közállapotokra. Parlamentarizmusunk azonban — habár az utóbbi évek visszasságai részint már eltűntek, részint szelidültek: rendesnek még sem mondható. Nem akarok itt bővebben kiterjeszkedni a parlamentarizmust gyengítő azon körülményre, hogy ellenzéki pártjaink oly csekély számmal foglalnak helyet a törvényhozásban. Ezen körülménynek megvannak politikai és parlamenti indokai viszonyainkban. Azon másik lényeges körülményt sem akarom ez uttal fejtegetni, hogy egyik ellenzékünk a másik két párttal szemben — kétségkívül a parlamentarizmus rovására is — oly különleges álláspontot foglal el. E pártnak akciója sokkal károsabb társadalmi hatásában, mint parlamenti vagy politikai tekintetben. De e kettős körülménytől most eltekintve, csak általánosságban kívánok reflektálni parlamentarizmusunk menetére s ezzel együtt pártjaink és az egyesek parlamenti érzékére.

Kétségtelen, hogy eddigi rövid parlamenti gyakorlatunk folyamán, a parlamentarizmusnak alaptanai, nagyrészt közügyeink ziláltsága s ezzel együtt beteges pártviszonyaink folytán, teljes gyakorlati érvényre sok tekintetben nem emelkedhettek. Így hogy példát hozzak fel, ugyan bir e törvényhozásunk tagjaira kellő befolyással azon szükséges tudat, hogy a ház elnökében tisztelje önmagát? Még mindig akadunk oly esetekre parlamenti működésünk folyamán, hol a ház tagja, kivel szemben valamely elnöki kijelentés tétetett, nem viseltetik az iránt azon köteles tisztelettel, mely erkölcsi hatásában a parlament méltóságát van hivatva erősíteni. Akadnak olyanok a törvényhozás tagjai között, kik saját személyükre még a parlament megsértése mellett is lealáznak találják, ha percnyi felhevülésük botlásait beismerve, személyes hiúságukat a parlament érdekének vetik alá. A magyar parlamentnek még nem akadt Sheridanja; pedig sérelmei már voltak saját tagjai részéről súlyosak. Csak nem rég is tanulhatunk volna pedig e tekintetben az angoloktól, midőn Plimsoll, a

hajósok érdekében tett felszólalása közben használt modorával a parlamentet megsértette; s bár felszólalását az egész ország közvéleménye elismeréssel fogadta, s maga a kormány kénytelen volt a közvéleményben keltett hatás folytán a kérdéses ügyben azonnal intézkedni: mégis Plimsoll, az eredmény ily nagy támogatása mellett is szükségesnek tartotta modoráért a parlamentben bocsánatot kérni. Ezt kell megtanulnunk az angoloktól. Ily irányban nem lesz káros az anglomania. Ha azokat igyekszünk elsajátítani az angoloktól, amik náluk, intézményeikben s politikai és társadalmi szervezetük körében célszerűeknek bizonyultak: akkor a viszonyok különbözősége folytán igen gyakran fogunk tévedni; de ha az angoloktól a gyakorlati felfogást, politikai tapintatot s parlamenti érzéket sajátítjuk el, akkor ezen tehetségek befolyása mellett önállóan, külső befolyás vagy sablonszerű utánzás mellőzésével fogjuk viszonyainkhoz képest keresni, és fokozatosan meg is találni a hasznos és szükséges intézkedéseket épen úgy, mint azt az angolok említett tehetségeikkel hosszas gyakorlatuk folyamán eszközölték.

E példán kívül még számos volna felhozható közviszonyaink részleteiből, melyek mindegyike, részint e viszonyok abnormis voltára, a teljes megülepedés hiányára — részint arra mutat, hogy viszonyainkat állami érdekeinkkel megegyező irányba terelni még nem sikerült. Kétségtelen, hogy a nemzeti érdekek hozzászólása pár éves munka által helyre nem hozható. Ilyen példa még a nemzetiségi mozgalom is, melynek üzelmei nem csak államiságunk belkonszolidációjára általánosságban hatnak károsan, de károsak azok a parlamentarizmusra nézve is az által, hogy állami vitális érdekeinkkel ellenkező tendenciák szolgálatában, a parlamenti pártokkal ellentétes alapról akar parlamenti akciót folytatni.

Ha nem volnék teljesen meggyőződve a magyar fenségesség helyességéről és szükségességéről e haza területén a velünk együtt lakó nemzetiségek politikai és kulturális érdekeire nézve is: akkor a magyar uralmat, mely ez esetben a politikai szükségesség jelentékeny motivumát a nemzetiségekkel szemben nélkülözné — csak a történelmi jognak nem mindig erős folytonossága támogatná. De a magyar uralom a történelmi jog, s ezen

jognak tényleges gyakorlása, továbbá e fajnak kulturális fensősége mellett főleg politikai szükségesség által van igazolva szemben az európai érdekekkel is, mely motivum pedig gyakorlati jelentőségével határozottan irányadó jelleggel bír minden más divergens indokok és tendenciák felett. Amint a magyar nemzetnek el kell ismernie és tisztelnie a nála politikailag és kultur tekintetekben is magasabb fokon álló nemzetek természetes fenségét, nemcsak, de igyekeznie is kell működésével a kontinens általános politikai és társadalmi érdekeit előmozdítani: épen úgy kell a magyarországi nemzetiségeknek magasabb állami és saját körében európai érdekekből is ez ország területén a magyar fensőséget minden utógondolat nélkül saját érdekükben is elfogadni. Ezért politikánknek a nemzetiségekkel szemben bátornak, nyitnak, őszintének, de eszélyesnek is kell lennie; tisztelje a személyt és családot, de állami érdekekre ne alkudjék; különösen oly irányban vezessük politikánkat, melyen magunkhoz vonjuk a nemzetiségek felvilágosodott őszinte elemeit, és ne protegáljuk az oly politikai kalandorokat, kik a nemzetiségi mozgalomból tőkét csinálva, haszonlesésből ma a magyar fensőséget szolgálják ugyan, de holnap már a viszonyok eshetőleges változával ugyanezen okból talán épen magyar ellenes irányban értékesítik szolgálatukat. Az ily politika hatása efemer természetű s főleg az által káros, hogy az önérzetes férfiak visszavonulását idézi elő.

De lássuk a nemzetiségi mozgalom hatását parlamentarizmus rendszerünkre.

A nemzetiségi ellenzék mindig ellene van a tényleg uralkodó pártnak, bárminő árnyalatu legyen is az, s szivesebben csatlakozik az ellenzékhez, mely habár vele céljaira nem egyez is, de legalább bizonyos tekintetekben szinte támadó álláspontot foglal el a kormánynyal, mint a magyar fensőség személyesítőjével szemben. Ezen tapasztalati tény jellemzi egyszersmind ezen jogtalanul létező szenvedélyes frakciónak ármányos célzatait. Céljuk nem kevesebb, mint a magyar uralom megbuktatása; e céljuk érdekében semmi eszköztől nem riadnak vissza; készek még egy magyar ellenzékkel is szövetkezni — de csak addig, míg az ellenzék kormányra nem jut. Ugyanazon Miletics, ki éve-

ken át a szélső ellenzék padjairól intézte botor támadásait a magyar fensőség ellen, később az ellenzék egyik árnyalatának kormányba lépése folytán az ujon keletkezett konzervatív ellenzéknek akar csinálni magyar ellenes propagandát. Szándékosan mondom, hogy »akar« mert megvagyok győződve, hogy úgy a konzervatívek, mint minden más párt is, mely az alkotmányosság keretén belül áll, mereven utasítja el magától a vak szenvedélynek e sértő tolakodását.

A parlamentarizmus nem tűri meg az olyan pártalakulást, hol az elemek csak ellenzéki természetekben hasonlítanak egymáshoz s ez alapon egyesülnek, — mint többség azonban az akció terén elválnak egymástól. A szeparatistikus irányu frakciókat számba venni egy pártnak sem szabad, mert ezek az általuk színleg legyezgetett pártot épén akkor hagyják el, midőn többségre jutás esetén, a kormányzáshoz, a pártelemek összetartására legnagyobb szükség van. Ily pártelemek csak a negációban egyek. És valóban, ha meggondoljuk azon tendenciákat, melyek érdekében a nemzetiségi üzelmek némely részről oly kihívó hányavetiséggel szítatnak s fentartatnak, a sértett önértetnek csak igen kis felhevülése kell ahhoz, hogy a gondolkozó azon kombinációra jöjjön, ha vajjon nem volna a szükséges, az állam ellen magában a törvényhozásban intézhető ilyféle megtámadásokkal szemben, a parlamentarizmus tisztaságának s ezzel együtt a szólásszabadságnak lehető megóvása mellett oly jogot adni a képviselőháznak, melynél fogva ha nem a házon kívül is, de legalább azon belül, saját tagjaival szemben, a szólásszabadság és a mentelmi joggal való visszaélés eseteiben — bírósági jogot gyakoroljon. És ez nem is lenne valami új a parlamentarizmus gyakorlatában. Az angol parlamentarizmus a törvényhozásnak ilyféle bíraskodási jogát elismeri. — Azonban bármily elismeréssel viseltetem is az angol nép parlamenti érzéke iránt, lehetetlen itt — a hazánkban is szokásos angol parlamentarizmusra való hivatkozásokkal szemben — ki nem emelnem, hogy az angol parlamentáris gyakorlat több részletében, s ezek közt a most említett bírósági jog gyakorlatára nézve is, zavaros és néha káros hatása a parlamentarizmus tisztaságára; ámbár az utóbbi időben az angol parlament ilyféle szabályai és szokásai mindin-

kább vesztenek erejükből az által, hogy hosszabb ideig vannak gyakorlaton kívül. Volt eset rá, hogy az angol parlament törvényes bírakat fogatott és ítélt el a szerinte illetéktelenül hozott ítélet miatt. Az angol parlamentarizmus tekintélyének indokát nem is a zavaros parlamenti szabályok és szokásokban kell keresnünk, hanem az angol nép parlamenti érzékében s politikai érettségében, melylyel minden egyes felmerült kérdést kellő tapintattal tud megoldani. És meg is járná azon nemzet, mely az angol parlamenti szabályokat minden részletükben utánózni akarná; a legnagyobb képtelenségekre vezethetne ez mignem lehetetlenné válnék. Ezért az angol parlamenti gyakorlat szerintem nem szolgálhat indokául a törvényhozás bírósági joggyakorlatának; és pedig nemcsak a házon kívül történetekkel és személyekkel szemben nem, de magukra a ház tagjaira s a házban történetekre nézve sem, mert az a szólásszabadságnak s ez által a parlamentarizmus tisztaságának rovására történnék. A szó teljes szabadsága kétségkívül nélkülözhetlen kelléke a parlamentarizmusnak. Annyira szüksége ez, hogy azt a parlamentnek még önmagától is félténie kell. Önmagától, azaz a többségtől is. A tiszta parlamentarizmus nem tűri meg a többségnek olyféle jogát, melylyel a szó teljes szabadsága csak olyképen is korlátoltatik amint azt a törvényhozásnak olyféle bírósági joga involválja. Másrésztől azonban tagadhatatlan, hogy a parlamenti szólásszabadság korlátozásának ez lenne a legszelidebb s talán legindokoltabb alakja. Mert e mellett a szólásszabadsága direkte nem korlátoltatik, a szó senkitől még nem vonathatik, s csak az államellenes vagy a parlamentet sértő nyilatkozatok vonatnak parlamenti bíraskodás elé. De annak megítélése, hogy valamely eset ily minősítés alá vonható-e — a parlament többségének vagy egy bizonyos hányadának határozatától függ. És ezen körülmény képezi ez intézkedés árnyoldalát. Közvetve a többség így nyomást gyakorolhat az ellenzetűek nyilatkozataira. S egy elfogult többségnek eshetőleges szigorú ítélete több kárt okoz a szó szabadságának megszorítása által, mint amennyit árthatnak az inparlamentáris elemek a szabad szóval visszaéléssel. Ilyenek ellen a parlament egész erkölcsi súlyát vesse latba, de ne engedje magát oda ragadtatni, hogy a többség részére a szólásszabadság

megszorításának jogát megadja s az ezzeli visszaélés lehetőségének utat hagyjon fenn. A parlamentarizmus nyomban elveszti tisztaságát, mihelyt annak lényeges kriterionai ha mindjárt oly korlátok által is határoltatnak, melyeknek felállítása nem épen lényegtelen okokkal támogatható. Az emberi dolgokban kevés oly visszas intézkedés eszközölhető, mely bizonyos oldalról és szempontból indokolható ne lenne; de azért nem következik, hogy az egyszersmind jó is; a kérdés az, hogy a minden oldalról tisztázott okok közül, a mellette vagy ellene szólók birnak e lényegileg túlsúlylyal?

A parlament szólásszabadságának teljesnek kell lennie, s a parlamentarizmus azon mérvben veszti tisztaságából, a mely mérvben a szó szabadsága megszorittatik. Nem mondom ez által, hogy a szó szabadsága korlátlan legyen; hanem a korlátok csak úgy férnek össze a parlament tisztaságával, ha azokat a ház nem a hatalomtól, nem felsőségtől sőt nem is a többség uralmából folyólag veszi: de a szükséges korlátokat a ház tagjainak parlamenti érzéke szabja meg; mert a kényszerrendszabályok alkalmazása mellett a parlamentarizmus tisztasága nem fog megóvatni az által, hogy e rendszabályok a többségtől erednek.

A most előadott körülmény adja meg a szabadságnak általánosságban is s különösen a parlamenti szólásszabadságnak azon morális erőt, melyet az a kényszerrendszabályokkal szemben bír; s épen ez okból kell a szabadság barátainak, egyenesen a szabadság érdekében az önmegtágadás és bölcs mérséklet nehéz erényeit, gyakran sértő megtámadásokkal szemben is, nagy mértékben gyakorolni.

De végül a parlament ilyféle bírósági joga a nemzetiségitülzók s egyéb szélső elemekkel szemben nem is volna eszélyes s nem fogna kellő eredményre vezetni; mert az elítélés egyes eseteiben az elítéltek — amint az a szélső ellenzék részéről már egy ízben magával az esküdtszékkal s a törvényes bíró ítéletével szemben is eszközöltett — mindig mint az ügy martirjai állíttatnának szem elé, s ez által ez elemek, az izgatás egy eszközével többet birnának a nép fanatizálására.

A parlament ilyféle bírósági joga minden körülmények közt kétes sikere mellett is csak akkor lehetne alkalmazható, ha

a parlament tagjai által szavakban vagy cselekményekben eszközölt visszaélések nagyobb mérvben lennének károsak, mint a mily ártalmas a szó szabadságának megszorítása a parlamentarizmus tisztaságának rovására. Mi azonban ennyire még nem vagyunk s igyekeznünk kell e részben viszonyainkat oly irányban fejleszteni, hogy ilyféle intézkedésre szükség jövőben se legyen.

A nemzetiségi mozgalomnak parlamenti rendszerünkre is káros befolyása mellett meg kell még említenem egy áramlatot, mely társadalmi jelleggel bir és nemzetgazdasági okokból származik ugyan, de azért közvetlenül a parlamentarizmust érdekli, amennyiben tévesztett agitációjával a parlamenti rendszer tisztaságát támadja meg.

Azon mozgalmat értem, mely itt-ott vidékenként iparos körökben, iparérdekeink nagymérvű elhanyagolása folytán, az idegen ipar nyomásának élénk érzete mellett kifejlődött, — s mely e bajon az által vél segíthetni, ha az iparos osztály a képviselő választásoknál tömörül, és saját kebeléből küld a törvényhozásba, ugynevezett »iparos képviselőket.«

A mozgalom ezen osztály kebelében általánosságban véve határozottan jogosult, mert az indokok, melyek annak eredeti forrását képezik, csakugyan léteznek. De az út, melyen a cél eléretni szándékoltatik, helytelen, mert az alkotmány alapját, a parlamenti rendszert sérti.

A parlamentarizmus egyáltalában nem tűri meg, hogy a társadalom egyes osztályai a képviselő választásokat külön-külön kasztszerűleg eszközöljék s az egyes képviselők mint az illető osztályok reprezentánsai jussanak a házba. Nem egyéb lenne ez, mint osztályharc a társadalomban és talán ugyanilyen a törvényhozásban is. Áltan az, hogy az egyes osztályok érdekeit csak maguk az ahoz tartozók ismerik. Egy törvényhozó, ki csak némi elsőségre is bir joggal törvényhozó társai között, bizonynyal számba veszi a társadalom minden lényeges faktorát, s így nem hanyagolhatja el egy tekintélyes osztály érdekét sem, annyival is inkább, mert maga a társadalom, az egész ország nem más, mint a társas osztályok összesége s így ezek érdekei együttvéve képezik magának az államnak érdekét.

Nem azt akarom én a fentebbiek által mondani mintha a

törvényhozásban nem volna kívánatos a társadalom minden számbavehető osztálya érdekeinek képviseltetése; ellenkezőleg, ez kívánatos sőt szükséges; de a fentebbiekben azt állítom, hogy nem lehet szabály az, miszerint egy osztály érdekei, kellően csak annak tagja által képviselhetők. Bármelyik társadalmi osztály tagja lehet törvényhozó, ebből kár soha sem háromolhat; a kár onnan eredhet, ha a választók kasztok szerint oszlanak meg, s mint ilyen akarják magukat képviseltetni.

A régiebb törvényhozások, illetőleg képviseletek, melyekben csak néhány osztály volt kasztszerűleg képviselve, nemcsak azért voltak rosszak, mert azokból a társadalom legtöbb osztálya ki volt zárva, de azért is, mert az illető osztályok kasztszerűleg voltak benne képviselve. Ugyanazon indokok, melyek oly meggyőzőleg szólnak a régi kiváltságos osztályokból alakított képviseletek ellen, határozottan ellene szólnak a képviselet olynemű összeállításának is, mely mellett a képviseletben minden szekta benne van ugyan, de a képviselet az osztályok elkülönítésével, ezek által külön-külön állítatik össze. Minden ily képviselet az egyenlőség rovására állana fenn, s a kasztszellem élesztésére fogna befolyjni.

Ezen jelenséget e helyütt csak parlamentarizmusunk szempontjából kívántam érinteni. Különb en mozgalomnak, mely már társadalmi és politikai jelentőségre vergődött közgazdasági indoka van, mely kétségkívül figyelmet és méltánylást igényel. De az agitációnak fentebb érintett neme, melylyel a parlamentarizmus rovására vél ezen áramlat célhoz juthatni — határozottan elvetendő. E mozgalomnak közgazdasági és politikai indokairól és körülményeiről alább fogok szólni.

Kétségtelen, hogy mindezen tényleges viszonyok, melyeket, a fentebbiekben parlamenti rendszerünkre s ezzel együtt általában közügyeinkre nézve is mint károsokat jeleztem, azon mérvben fognak szelidülni s egyszersmind el is enyészni, amint mindinkább s mind nagyobb körben jutnak érvényre közügyeink kezelőinél a higgadt gyakorlati felfogás s egyetértés — mi által mindinkább képesek leszünk közviszonyainkat nemzeti s állami érdekeinknek megfelelőleg átalakítani. Mert az ellenérdekek nagy

számával kell megküzdenünk még addig, míg nemzeti, politikai és anyagi önállásunk teljesen kifejtve és biztosítva lesz.

Ezért a magyar politikus, jelen korszakunk természetének figyelembe vétele mellett, mindig nagy horderőt fog tulajdonítani a két országos párt között létrejött fúziónak, mely a homogén elemek együttes és közös működésének lehetővé tétele által már eddigelé is számos káros viszonyt szelidített vagy talán meg is szüntetett, melyek a régi pártállás mellett érdekeink rovására fenállottak.

Én úgy vagyok meggyőződve, amint hazánk belügyi konstellációit látom, hogy nálunk épen úgy mint Angolországban, egyedül a képviseleti alkotmány állhat fenn. Be nem láthatók előre azon zavarok, melyek az alkotmány esetleges felfüggesztése, vagy annak gyakorlatilag lehetetlen volta folytán — akár a régi dikaszterialis kormányzat, akár egy magyar abszolutizmus életbeléptetése mellett, vagy csak akkor is bekövetkeznék, ha a képviseleti alkotmány nagyobb mérvű megszorításoknak vettetének alá. A magyar alkotmányos érzék legerősebb bizonyítékát s egyszersmind az alkotmányos szabadság biztosítékát azon feltétlen ragaszkodás képezi, melylyel a magyar nép a parlamentarizmus iránt viseltetik.

Épen a most előadottak alapján minden elfogulatlan be fogja látni a pártok kibékülésének nagy horderéjét, nem pusztán parlamentarizmusunk érdekében, de ezzel együtt összes közügyeinkre nézve.

De itt állapodjunk meg egy kissé.

A fuzio tényének helyességét tagadja a közjogi ellenzék, s páratlannak mondatik az a parlamentarizmus történetében.

E kijelentés által ezen parlamenti tény megítélésére illetékesnek a parlamenti gyakorlat jelöltetett meg. És igen helyesen. A gyakorlati politika egyes tényeit legilletékesebben maga a gyakorlat itéli meg.

A parlamenti gyakorlat mindenütt azt bizonyítja, hogy helyes pártalakulás nélkül a parlamentarizmus gyakorlatilag lehetetlen. Aki csak legkevésbé is figyelemmel kíséri a parlamenti gyakorlatot, tapasztalja, hogy a pártok sokkal nagyobb horderővel bírnak a parlamenti alkotmányban, mint ezen alkot-

mány egyéb faktorai. Épen azért nehéz a parlamentarizmust a gyakorlatba átültetni oly népnél, mely az alkotmányos szabadságot gyakorlatilag nem ismeri, s kellő parlamenti érzékkel nem bír, mert az nem is annyira az alkotmány egyes intézményeinek helyes voltától — mert hisz ezt lemásolni nem volna épen nehéz — de főleg a pártok és ezek vezetőinek politikai tapintatától, parlamenti érzékétől függ. Ezt pedig más nemzettől átvenni, mint az intézményeket — nem lehet, ennek gyakorlatilag önmagából kell fejlődnie.

Ha már a pártoknak oly jelentékeny szerep jutott a parlamenti alkotmányban, akkor kétségtelen, hogy minden oly esetben, midőn a pártok között kifejtett káros viszonyok útjában állanak a pártok helyes alakulásának, s ez által a parlamentarizmus meghamisittatik, ily esetben a politikai eszély a hibát a pártokban azok bázisában s egymásrai hatásában fogja keresni.

Mert — általánosságban szólva — kisebb kár háramlamlik a közügyre az által ha a pártok álláspontjaikat változtatják vagy csak módosítják a parlamentarizmus tisztaságának lehető megővése tekintetéből, mintha álláspontjukhozi merev ragaszkodás által, az alkotmányos szabadság első biztosítékát, a parlamentarizmust rontják meg, vagy épen lehetetlenítik. E tétel főleg azért is áll, mert parlamenti alkotmány mellett bármely kérdés is, mely az adott körülmények között — talán helyessége dacára sem vihető keresztül, vagy annak megkísérlése nem opportunus — a körülmények kedvező alakulása esetén ismét felvehető s talán minden kár nélkül realizálható. Épen abban rejlik egyik nagy előnye a parlamenti alkotmánynak, hogy az minden kérdést kellőleg megérlel, s a megoldásra azon időpont választható ki, illetőleg várandó be, mely arra legalkalmasabb.

Én tehát a fuzio tényét azokkal szemben, kik annak helyességét parlamenti okokból kétségbe vonják — speciális pártviszonyaink mellett épen a parlamentarizmus követelményének s szabályaival teljesen megegyezőnek állítom.

De a fuzio nem is páratlan a parlamentarizmus történetében; fuziók és paktumok pártok között, főleg ellenzéki frakciók között mondhatni rendszeresek a parlamentek gyakorlatában. Igaz, hogy ritkább, mondhatni páratlan eset egy többség és kisebbség

közi fuzió — de ne feledjük, hogy páratlanok voltak azon parlamenti- és pártviszonyok is, melyek azt létre hozták; és hogy az ily fuzió sem ellenkezik a parlamenti szabályokkal, tanúsítják a fuziónak már is nagy horderejű gyakorlati következtetéseit, melyek parlamentarizmusunkba, közviszonyainkba s a szereplőkbe is megújult erőt s bizalmat öntöttek.

Ily felfogás mellett a fentebb jelzett állítás megáll, s ily értelemben a magyar fuziót én is páratlannak tartom. Nem mutat fel ugyanis az összes parlamenti gyakorlat oly példát, hogy egy kétségtelen többség lemondott volna majoritásáról, s viszont a kisebbség, a többség gyengeségének tudatában is elhagyta volna ellenzéki álláspontját, hogy egy közösen felismert célnál találkozzanak.

Ily értelemben páratlan a magyar fuzio; mert ez által képviselőházunk politikai tapintatának s parlamenti érzékének oly jelét adta, minővel még az angol parlamenti gyakorlatban sem találkozunk — ámbár tagadhatatlan, hogy a fuzio létrejöttét első sorban maga a helyzet tette kikerülhetlenné, mely mellett többség és kisebbség egyaránt elgyengült. — S a magyar képviselőház büszkén fog tekinteni mindig ezen tényére, melynek intézői hazafias erényekben oly gazdagok s politikailag oly érettek voltak.

Az új pártalakulásnak ily nagy hordereje mellett bátran lehetne állítani, hogy már maga a fuzió ténye eléggé indokolja azon párt uralkodását, melynek az létet adott. Azonban helyzetünk nem olyan, mely mellett pusztán ily indokból egy többséget fentartsunk, ha az egyebekben jelen reformkorszakunk igényeinek meg nem felel. De ezen eset itt fenn nem forog; mert a fuzió ténye egyszersmind involválja azon erők egységes működését, melyek ügyeink reorganizációját komoly öntudattal folytatni, s lehetőleg be is végezni vannak hivatva.

De a fuzióért különösen a volt balközép támadtatik meg, azon elemek részéről természetesen, melyek a nép előtt a balközép ellenzéki hatásából meritették az erkölcsi nyomatékot saját politikai működésükre nézve is. A vád azonban specialiter a volt balközép ellen is helytelen nemcsak parlamenti, de politikai szempontból is. — A fuziót a volt balközép részéről a politiká-

nak parlamenti rendszer mellett érvényes azon szabálya igazolja, hogy a kisebbségnek a parlamentben, valamely kérdés tényleges megoldása idejéig célszerű csak, a többség megoldási módozatát teljes erejével ellenezni. A megoldás tényleges keresztülvitele után azonban az előbb csak tervelt propozíciók tényekké válván, ezek új körülmények közé hozzák a közügyek terén szereplő faktorokat, s a tényeknek a gyakorlati politikában kikerülhetlen hatása alól sem semminemű viszony, sem párt nem vonhatja ki magát; sőt a politikai eszély a tények számbavételét parancsolja még azon esetben is, ha az illető párt saját nézeteit az új tények mellett teljesen elvetendőnek nem találja is.

Nagy különbség van az ellenzék álláspontjára nézve valamely kérdés megoldása előtti időszak és azon idő közt, midőn az illető kérdés már ténynyé lett. Valóban az angolok gyakorlati felfogása e tekintetben is célszerűen tud distingválni. Az angolok a szuezi csatorna kiépítése előtt annak létrejöttét károsnak tartották kereskedelmükre, s csakugyan nem az angol közvéleményen múlt, hogy a csatorna létre ne jöjjön — létre jöttét megakadályozni azonban nem állott hatalmukban; de amilyen ellenszenvvel viseltettek az eszme iránt addig mig csak terv volt, épen oly erélylyel igyekeznek annak létrejötté után részint a részvények megszerzése által, részint egyéb utakon a csatornát befolyásuk alá keríteni. Ellenezték mig meg nem volt, de ha már létrejött, igyekeztek céljukra lehetőleg felhasználni. E példának a politika ügyeivel analogiája kétségtelen. Minél lényegesebb valamely új ténykörülmeny, melynek létrejöttét meg nem akadályozhatják, s minél inkább bír az a viszonyokra átalakító befolyással: igen természetesen annál inkább szükséges még ugyanazon cél megmaradtával is, az eszközöket ezen új ténykörülmenyekhez alkalmazni.

A közügy emberének kétségkívül egyik legszebb s legnehezebb feladata az, midőn elvi meggyőződését alája kell rendelnie a gyakorlati politika követelményeinek; épen ezen körülmény bizonyítja egyszersmind, hogy mily nehéz valakit a politikában következtelenség vádjával illetni. Akiben erősebb a politikai eszély az elvi meggyőződésnél, az gyakran jön a gyakorlati politika terén oly helyzetbe, hol elvi meggyőződésétől eltérőleg kell cselekednie, — mely körülményből a ráolvasás jelen divata mel-

lett, a felületesen ítélő könnyen konstatálja a következetlenségnek letöbbször értelmetlen vádját.

Ha valahol, ugy bizonyára jelen korszakunkra s az abban szereplőkre alkalmazhatók Szemere Bertalannak azon szavai, miket egy alkalmi beszédében a politikáról s a politikai szereplőkről mondott: »Olyan a politika, mint némely folyam, mely gyakran nagy kanyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, teszi pedig ezt tulajdonképen azért, hogy célját annál könnyebben elérhesse. Ezért nincs könnyebb mint valakit politikai pályán elítélni, de nincs nehezebb, mint helyes ítéletet mondani.«

De különösen sajátságos azon eszmemenet, melylyel a fuzió, s ezzel kapcsolatosan annak egyik korollariuma a konzervatívek nyílt fellépése, a közjogi ellenzék részéről megítélték. Én előttem elfogultságokozta eszmezarban látszanak lenni mindazok, kik a fuzio tényét parlamenti és elvi szempontból is megtámadják nemcsak, de azt lehetőleg gunyolják: más részről pedig a konzervatívek csoportosulását ugy elvi szempontból, mint a helyes pártalakulás érdekében is helyesnek fogadják el. Kétség kívül sajátságos okoskodás, midőn az okozatos összefüggésben levő tények egymástól ridegen különválasztatnak sőt szembeállítatnak. Az elfogultság itt a tények egymásból folyó láncolatát mibe sem véve, merev önkénnyel simogatja egyrésről a saját céljára kedvezőnek vélt eredményeket, míg más részről, a céljával ellentéteseket minden összefüggés dacára határozottan elítéli. Mert hisz az nem szenved kétséget — mert a tények terminusai is összevágának — hogy a szabadelvűek két táborának egyesülése adott a parlamentben a konzervatíveknek gyakorlati létjogosultságot. Épen azért, mert a szabadelvűek két frakciója egészségesebb alapon szervezkedett: lett egyszersmind lehetővé a konzervatív elemek tömörülése is. Fuzio nélkül ma sincs konzervatív párt.

A konzervatívek nyílt fellépését okszerűen csak az helyeslelheti, ki a fuzio tényét szinte helyesnek fogadja el; különben a logyka egyik kardinális szabálya ellen vét, mert helyesli az okozatot, az okot azonban, melyet az okozat érdekében első sorban kell akarnia — elveti. Ezen körülmény is csalhatatlanul

igazolja azon feltevést, hogy a fuziót csak azok ócsárolják, akiknek politikai céljára az kedvezőtlen; de azok álláspontjára, kik a fuziót létesítették, épen ezen körülmény bizonyára a legkétség-telenebb igazolásul szolgál. Mindenesetre sajátosságos felfogás, midőn a közjogi ellenzék keresi a nexust a konzervatívekkel. Pedig viszonyosság e tekintetben köz'ük nincs; de nem is lehet. A közjogi ellenzéknek ezt többször volt már alkalmá tapasztalni; még a szűkkörű felirati viták folyamán is kitűnt, hogy a konzervatívek oly kérdésben, hol indokolt különvéleményre alap nincs — még akkor is a hozzájuk közelebb álló párthoz csatlakoznak, ha az épen azon többség, mely ellen oppozíciót képeznek. Sajnos, hogy ugyanez nem mondható, a konzervatíveknek a költségvetési általános vita alkalmakor tapasztalt fellépéséről. Valóban nem lehetne valami badarabb, mintha a közjogi ellenzék számítana bármely irányban és bármely csekély részben a tőle elérhetetlen távolban álló konzervatívekre akkor, midőn maguk e párt árnyalatai sem képesek egyérteleme jutni csak magára a párt elnevezésére sem.

A fuziónak közügyeinkre nagymérvű jótékony befolyását a politikus főleg azon körülményben találja, hogy ez által a pártoknak elvi alaponi szervezkedése lett lehetővé. A pártoknak elvi alapon való csoportosulása már tényé lett. De az eszmék természete és különbözősége mik egy részről a konzervatív, másrészről a szabadelvű párt létalapját képezik, nálunk még a gyakorlati politika s közviszonyaink helyi körülményei szerint fejtegetve, tisztázva nincsenek.

Az újabb időben, mióta a konzervatív eszmék parlamentünkben nyíltan fellépő reprezentánsokat bírnak, párszor szóba hozatott a konzervatív és liberális eszméknek szerepköre, illetékes funkciója a parlamenti törvényhozásban. Egy részről a konzervatizmus ténykedési köre a szó grammatikai értelmére vezetett vissza, mint melynek illetékessége a meglevő fentartására irányulhat, más részről az ezzel szemben álló liberális párt, a folyton változó viszonyoknak megfelelőleg, a politika és társadalom intézményei és ügyei körül, a szükséges ujitásokat tisztázni s időnként realizálni törekszik — szóval a szabadelvűek az emberi fejlődés által tisztázott új igazságok pártját képezik.

De ez értelmezés a konzervatíveknek ez időszertinti vezére által egy alkalommal kifogásoltatott; sajnos azonban, hogy kifogása csak negatív teren mozgott, s a fentebbi nézettel szemben nem állított fel pozitív ellenvéleményt.

A konzervatív és liberális eszmék természetének meghatározására nézve mindenek előtt megjegyzendő, hogy bár ugy a szabadelvű mint a konzervatív iránynak van oly általános jellege, mely bármely társadalomban, különböző viszonyok mellett is mindegyikben felismerhető — a gyakorlati politika mégis kétségtelessé tette, hogy e két politikai irány, a társadalmaknak egymástól elütő követelményei szerint, a különböző társadalmakban bizonyos különleges jeleggel is bír. Így hogy példát említsék, Anglia konzervatizmus, ez ország közügyeinek oly hosszú időn keresztül folytatott rendszeres vezetése és haladása mellett, inkább foroghat a szó grammatikai értelme körül, inkább szorítkozhatik pusztán csak a meglevő fentartására, mint a magyar konzervatizmus, mely nem emancipálhatja magát politikai és társadalmi életünk azon szükséges mozgalmának befolyása alól, melynek több százados mulasztást kell helyrehoznia. Látjuk már ma is, hogy épen a fentebb említett okon, konzervatív pártunk szinte akar reformálni és újítani, csak hogy természetesen saját eszméi alapján. E körülmény bizonyítja azt, hogy összes közéletünkben sokkal élénkebb a változás szüksége iránti érzék, mintsem hogy egyelőre a konzervatív eszmék nagyobb körben hódíthatnának. Mert bármint gondolkozzanak is a konzervatívek az általuk képviselt eszmék természetéről, de az tény, hogy az oly epoha, mely maguknak a konzervatíveknek beismerése szerint is általános reformot kíván, a bizonyos állandóságot feltételező konzervatív eszmék diadalára nem kedvező — és pedig annyival inkább nem, mert a konzervatívek eddigi programjában oly részletek is találhatók, melyek alkotmányunk némely részletére nézve visszalépést foglalnak magukban. A képviselők számának leszállítása, a censusnak már itt-ott hangoztatott megszorítása s a születési arisztokraciának mértéken tul, indokolatlan protegalása: mind oly pontozatok, melyek nem hogy a jelen állapot fentartását célozzák, de sőt visszalépést tartalmaznak oly kérdésekre nézve, melyek a gyakorlatban a visszalépést

épen nem igazolják. A konzervativektől teljes méltányossággal megvárjuk, hogy eszméiket azon alapon érvényesítsék — mert azon is érvényesíthetők — mely már a gyakorlatban mindinkább összeérik a nemzet politikai életével. A konzervatív eszmék nem foglalják magukban a visszalépést, s bizon visszarettenne az angol politikai tapintat, ha a thoryk és whigek közti kormányváltozást az előbbiek, a whigek által eszközölt reformok lerontásával vagy korlátozó módosításával inaugurálnák. Ily szerepe e két pártnak egymással szemben nem lehet; ily körölmények mellett a törvényhozás szyszifus munkát üzne, s a politikai »Rechthaberei« i-áros következeiseivel agyonnyomná a parlamentarizmust. Versengés nem lehet tiszte e két pártnak sőt, bár gyakran ellentétesnek látszó, de az eredményekben egymást kiegészítő működésükben a legnagyobb harmonia tapasztalható. Egymást egészítik ki, hogy eredménykép a tiszta parlamentarizmust állítsák elő.

Ami különösen a konzervatív eszmék hivatását és szerepkörét a parlamenti alkotmányban illeti, én úgy vagyok meggyőződve, hogy annak általánosságban véve csakugyan a szó grammatikai értelme felel meg; ezt igazolja elméleti és gyakorlati politika egyaránt. Mert ha áll az egyrészről, hogy a helyes politikának olyannak kell lenni, mely mellett a közügyek a kitűzött célnak legmegfelelőbben intézhetők: úgy más részről e céllal szemben a gyakorlati politikában azonnal a meglevőnek megtámadását és védelmét tapasztaljuk mindenütt; alkotmányos kormányforma mellett épen úgy, mint abszolutizmusban; az utóbbiban természetesen sokkal nehezkesebb s lassabb modorban, de mégis felismerhető. Támadása és védelme a meglevőnek, e tétel körül forog az összes politika, bárminő érdeket képviseljen is az. E tétel igazságát támogatia azon folytonos mozgás, az érdekek folytonos harca, melynek alapján, a természet nagy mozgalmaihoz képest, az abban jelenkező létérti küzdelemmel analog irányban, az emberi társadalomban is, egy részről szakadatlan támadást más részről védelmet, s e kettős működés közös eredményeül folytonos változást tapasztalunk.

Ma már kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a nagy természet törvényei magukat az emberi dolgokban, az emberi társadalom mozgalmában is érvényesítik. E törvények alól az

emberi társadalom mozgalmának azon jelentékeny része, mit politikának nevezünk — kivételt nem képezhet. A természetben tapasztalható létérti küzdelem itt is nyilvánul; a meglévő létét fentartani törekszik, a még meg nem levő pedig létjogosultságát igyekszik bizonyítani s e jogát realizálni akarja. Így nyilatkozik a természet eme általános törvénye a politika terén konzervatív és ujitó, vagy szabadelvű elnevezésekben.!

Nem tagadható azonban a gyakorlati politika tanúsága folytán, hogy a konzervatív áramlatnak az elnevezés grammatikai értelmén kívül egy más igen jelentékeny funkciója is van a parlamenti alkotmányban. A szabadelvűek által célba vett ujitások első sorban a konzervatívok ellenvetései s kritikája által tisztázattanak. Néha azon szolgálat, mit a konzervatívok az egyes reformkérdésekre nézve támadásaikkal tesznek, felér a szabadelvűek azon szolgálatával, mit a kezdeményezés és realizálás által tesznek a közügynek. Nem méltányolható néha eléggé a konzervatívok azon ténye, mely által a még tisztázatlan kérdést többségükkel megakadályozzák idő előtt érvényre jutni, s ez alatt a kérdés vitatása által annak tisztázásához járulnak.

A konzervatívok főleg ez uton érvényesítik befolyásukat a reformokra s szerepük e téren sem kicsinyelhető. De tulajdonképeni terrenumuk nem ez. Elemüket a kormányzás terén, a szervezés, fentartás és konszolidálásban találják fel. Ha a szabadelvűek több bátorsággal bírnak valamely ujitást véghezvinni: úgy a konzervatívok több erőt bírnak amazoknál, az új intézkedésnek tekintélyt s állandóságot biztosítani. Innen van, hogy a kormányzás Angliában sokkal több időn át van a konzervatívok kezében, mint a szabadelvűekében; mely tapasztalati tény a szabadelvűek azon sajátságában is birja okát, hogy ezek már elveik természeténél fogva helyesebben eszközlik a parlamenti ellenőrzést. Általában azt tapasztalhatni Angolországban, hogy oly időszakokban, midőn valamely igazságos reformkérdés nem tisztázott még annyira, hogy realizálása már csak időkérdés: ily időszakokban a kormányt rendszerint a konzervatívok vezetik. E téren hivatásuk tapintatos szervező és fentartó képességük eredménye. Ezért főjellemvonásuk a konzervatív szó grammatikai értelmében keresendő. A konzervativizmusnak jogosultságot,

s erőt főleg azon gyakorlati motívum kölcsönöz, melylylyel egy, már a mult idők hosszú során fenállott és célszerűnek bizonyult intézmény vagy rendszer, — egy másik, bár elméletben tisztázott, de a gyakorlatban még bizonytalan eredményü intézkedéssel szemben bir. A gyakorlatinak természetes fenhatósága ez az elmélettel szemben, melynek csak akkor szabad lerontatnia, ha a kérdés kellőleg tisztázott s ha a változással esetleg járó káros visszahatásnak lehetőleg eleje vétetett az által, hogy az ujtás részére maga a társadalom megnyerettet.

De ne higgyék a konzervatívek, hogy azért, mert eszméiket úgy jellemeztem, mint melyek a tényleg gyakorlatban levőt, s ily értelemben a gyakorlati politikát támogatják, szemben a szabadelvűek új eszmeivel, melyek mint még gyakorlaton kívüliek, ily értelemben több kevesebb jogosultsággal elméleteknek nevezhetők: ne higgyék ez okon, hogy ők kiváltságosai a gyakorlati politikának, szemben a liberális teoretikusokkal. Mert ily felfogás mellett, jogosult a politikai szereplésre csak a konzervatívek tábora lenne; holott tények bizonyítják, hogy a konzervatívek is lehetnek teoretikusokká, ha oly dolgokat vesznek védelmük alá, melyek már az események és változott viszonyok átalakító hatalma folytán teljesen elvesztették erejüket a társadalomban. Nem az nevezhető elméleti politikusnak, ki oly valamit véd, mi a gyakorlatban még meg nincs, — de az olyan ki oly valamit vesz védelme alá, mely a társadalomban épen semmi, vagy kevesebb támogatásra számíthat, mint egy más felfogás. Így válhat az elfajult konzervatizmus reakcióvá, mely veszedelmes visszhatásával ép úgy neveli a forradalmat, mint az álliberálisok túlhajtásai. Ha a konzervatizmusnak erőt a fenálló intézmények és rendszerek gyakorlatilag is bebizonyult helyessége kölcsönöz: akkor a szabadelvűek, ezzel szemben, létjogosultságuk bizonyítására a viszonyok folytonos fejlődését, átalakulását, s az ez uton koronként bekövetkező új eseményeket, szóval az emberi társadalom nagy mozgalmát, haladását állítják szembe. S ennek hatalmát a konzervatívek nem kicsinyelhetik; legalább is bir az oly jelentőséggel és jogosultsággal mint a konzervatizmus, annyi-val is inkább, mert e két áramlat, funkcióik természeténél fogva egymásnak kölcsönösen regulatorai is.

Ám kísérlek meg a konzervatívek, hatalomra jutás esetén elnyomni azon pártot, mely a szabadabb gondolkozókat foglalja magában — és ha ez sikerül, meg fognak győződni gyakorlatilag is, hogy pártjuk, mely a szabadelvek képviselőivel szemben bár, de együtt működve, a legjótékonyabb harmoniát van hivatalva meghonosítani a közügyek parlamenti ellátásában: meg fognak győződni ekkor, hogy e párt, ha szükséges korlátait az ellenpárt elnyomása által elvesztette, épen e miatt kivetkőzött jellegéből, sőt veszély fenyegeti ez okon a parlamenti alkotmányt is, — mert pártjuk a tespedés pártjává lett, mely mint minden emberi dolog ami korlátlan, magában hordja elfajulásának magvát. Épen abban hibáznak a szabadelvek és konzervatívek némely szószólói, hogy dogmáikat egyedül üdvözítőnek állítják, holott e két áramlat a gyakorlati politikában együttműködésre van utalva. A konzervatizmus ép oly egyoldaluvá lehet a szabadelvek ellentáborára nélkül, mint a minő félszeggé válhatnak az utóbbiak, ha a konzervatív eszmék méltó reprezentansokat, s azok által kellő befolyást nem bírnak. A konzervatív és liberális eszméknek szerencsés összműködése képezi alapját a pártok helyes alakulásának s ez által a parlamenti alkotmánynak.

E két áramlat együtt tesz egy egészet, egyiket sem lehet a másikkal szemben feltétlenül helyesnek vagy rosszának mondani. Egyiknek vagy másiknak lehet több, kevesebb jogosultsága a gyakorlati politikában valamely ország speciális viszonyaihoz képest — de kizárólagos jogosultsággal egyik sem bírhat semmi körülmények között. S valóban, a gyakorlati politika terén gyakran észlelhető e két áramlatnak szükséges érintkezése, egybeolvadása, — mert a konzervatív és liberális eszmék nem állanak mindig szemben egymással a gyakorlatban, sőt a helyesen értelmezett szabadelvűség konzerválni parancsol mindenütt, hol a liberális eszmék realizálásához a szükséges tényezők még nem állanak rendelkezésre, s viszont a konzervatíveknek józanul helyet kell engedni a szabadelvek minden oly újításainak, melyek a gyakorlati politika követelményeinek megfelelnek.

Bármely párt is, ha keletkezésének első idejét éli, egy ideig az elmélet terén mozog, s tájékozatlan; de igyekeznie kell eszméit kifejteni, tendenciáit tisztázni s a tényleges viszonyokkal

összeegyeztetni; a konzervatívek nem tarthatják magukat e részben kivételeknek; a magyar konzervatívizmus éppen úgy bírja kezdetlegességének természetes gyarlóságait, mint bírja azt minden, mit a gyakorlat még meg nem szűrt. Mert az 1848 előtti konzervatívizmus nem tekinthető a jelenlegi iskolájának; 1848-ban egész politikai rendszerünk változott, s így változtak a pártok bázisai; a konzervatívizmus a parlamentben az új elvek alapján csak most kezd helyet foglalni. Ne higgye senki, hogy azért, mert az angol konzervatívizmus oly életképesnek és gyakorlatinak bizonyult, ez okon egyszersmind minden más konzervatívizmus tökéletes; az angol konzervatív szellem hosszú időn keresztül gyakorlatilag fejlődött, s szoliditása általában felismerhető úgy tényeiben mint módorában. És valóban, ha tekintjük konzervatívainkat a törvényhozásban, de főleg a konzervatív sajtót, ennek a jelenleg uralkodó párttal szemben felvett sértő módorát, fitymáló kicsinylését: a konzervatívokat jellemző türelemre s higgadságra náluk nem találunk; a tájékozatlanság szenvedélye a kezdetlegesség határozatlansága jellemzik a gyakran több önhittséggel mint önérettel intézett támadásokat; hiányzik, még komolyabb és tekintélyt arrogáló irodalmi fellépésükből is a loyálisitás; a szenvedély pedig, bármely oldalon jelenkezzék is — egyaránt káros. A konzervatívoknak nem szabad feledni, hogy az alkotmányos hatalom iránt mindig bizonyos tisztelettel kell viseltetni — annyiival is inkább mert a konzervatívok inkább a hatalom és tekintély pártját képezik mint a szabadelvűek, nekik tehát a hatalom és tekintély tiszteletére — ha szabad ily megkülönhöztetést tenni — még nagyobb, szükségük van. S e tiszteletet megadhatják ha másért nem azon okból, mert azon hatalom és tekintély, mely jelenleg éppen a szabadelvűek kezében van, részben a monarchia intézményének kifolyása, mely intézmény pedig a konzervatív institúciók legelseje.

Szokás a politikai intézményeket, és faktorokat a géptanból vett egyes példákkal illusztrálni. És nem éppen jogosulatlanul. A politikában is szereplő természeti törvénynek illusztrálása ez oly példával, mely hozzáférhetőségénél fogva, a politika szövevényeivel szemben — könnyebben érthető. Némelyek a konzervatív áramlatot a kiztosító szelepekhez hasonlítják, mint melyek

az egyes krízisek bekövetkeztét, a feszerő mérséklése által eltávolítják, s ez okon egyszersmind a tulerős mozgást egyensúlyozzák. E hasonlat látszólagos jogosultsággal bír, s nem is tagadható a példa analogiája a konzervatív áramlat hatásával a politikában. De e példa hiányai sokkal nagyobbak analogiájánál. Mindkét faktor mérséklő hatása kétségtelen, s az analogia itt kezdődik — de végződik is; bár e részben is nagy a különbség; mert míg a konzervatizmus mérséklő hatása folytonos és fokozatos, — addig a biztosító szelepek funkciója csak egyes rendellenes esetekben, kivételkép lép életbe. A biztosító szelepek a géptannak tisztán csak negatív szolgálatot tesznek, amennyiben valaminek bekövetkeztét megakadályozzák; de pozitív hatással nem bírnak; és ebben rejlik a különbség a két faktor között. A konzervatív eszméknek pozitív hatásai vannak; hogy mik azok, azt már fentebb előadtam. A konzervatizmusnak ezen pozitív természetével mellett, ez eszmék ily irányu illusztrálása tekintetéből, a mozgás és géptan törvényei közül a surlódást kell megjelölnünk. A géptanban, illetőleg a mozgás törvényei között a surlódás mindig nélkülözhetlen szerepet játszik úgy annyira, hogy célszerű mozgás arányos surlódás nélkül nincs. Ennek működése rendszeres, s hatása nem szoritkozik egyes kivételes alkalmakra, mint a biztosító szelepeké. Egy részről a kifejlett mozgató erő, más részről a surlódás mint a mozgás mérséklője s célszerűségének szükséges feltétele, idézik elő a célszerű mozgást s akadályozzák veszélyeit.

A surlódás a mozgás törvényei között nemcsak mint mérséklő, mint akadály foglal helyet, de van annak pozitív, a mozgást, elősegítő hatása is. Így a gözmozdony, a kerekek és vágányok arányos surlódása nélkül célszerű mozgásba nem jöhetnek. Ha erősebb a surlódás mint a mozgató erő, akkor a gépezet megáll, tesped s a belső erő talán krízisben tör ki; ha pedig a belső erő aránytalanul nagyobb a surlódásnál, s így ez mérséklő s a célszerű mozgást elősegítő hatását kellő arányban nem érvényesítheti: akkor a mozgás elveszti czélszerűségét, s eredményeiben ép oly veszélyes lehet, mint a surlódás tulereje. A célszerű mozgást térben és időben e két tényező arányos egymásra hatása eszközözi.

Ez előadottakból ismerhető fel a konzervatív és liberális

elemek azon természetszerű jogosultsága és egymást kiegészítő szerepköre, melyet azokra nézve fentebb előadtam.

A gépben működő belső erő, mely mozogni, haladni, szóval állapotot változtatni akar, teljes joggal hasonlítható a liberalizmus mozgató és változtató erejéhez — és viszont a surlódás, mely a gépezet belső erejének külső hatását szabályozza, s ez alapon eredményre vezet: megfelel úgy mérséklő mint pozitív ténykedésében a konzervatívek politikai hatásának; sőt ezen összehasonlítás e négy tényező forrására, eredetére visszavezethető, amennyiben úgy a liberalizmusnak a politikában mint a feszerőnek a géptanban a mozgás, míg a konzervatizmus és surlódásnak a tartózkodás képezi eredeti motivumát.

A mint a gépben a célszerű mozgást a mozgató erő és surlódás eszközli, úgy eredményez a politikai életben helyes rezultátumot az eszmék harca surlódása: mozgás és surlódás összhangzó közrehatása nélkül az alkotmányos politika helyes célját el nem érheti, s hiánya többé-kevésbé a parlamenti alkotmány meghamisítását, talán gyakorlati lehetetlenségét idézi elő.

Előadtam a fentebbiekben véleményemet a konzervatív eszmék funkciójáról a parlamenti alkotmányban; s felállítottam, hogy bármily jelentékenynek ismerjem is el a konzervatizmust, kizárólagos jogosultságot annak még sem tulajdoníthatok semmi körülmények között. De kizárólag jogosultnak a liberalizmust sem állíthattam. És habár elvi meggyőződéseim — amint hogy ez egyik vagy másik irányban minden embernél megvan — talán épen közügyeink rendezetlen volta miatt, a szabadelvű reform áramlathoz szít: mégis el kell smernem a konzervatív eszmék feltétlen jogosultságát a politika elméletében is. De még inkább a gyakorlati politikában. S itt önkénytelenül is azon kérdés veti fel magát, hogy viszonyaink a két áramlatnak, melyikére kedvezőbb s politikánk céljára, melyik előnyösebb?

Senki sem vonja kétségbe, hogy a konzervatív és liberális eszmék kisebb vagy nagyobb gyakorlati jogosultságára, az illető ország politikai és társadalmi körülményei, s az ezek alapján kifejtett törvényhozási viszonyok legtöbb befolyással bírnak.

Nem kell bizonyítani, mert a napi politika minden mozzanata bizonyítja, hogy kilenc éves működésünkkel még csak ki-

sebb részét végeztük azon sürgős teendőknek, mik állami, politikai, társadalmi és gazdasági életünkben halaszthatlan megoldást igényelnek. Ugy vagyunk e részben mint az oly gazda, ki elhanyagolt birtok rendezésével küzd; a hiányokat teljes mérvükben csak akkor látja, sőt némelyiket csak akkor fedezi fel, midőn a hosszas tespedés által megörökített henye állapotokat felbolygatja. Egyik hiba a másikat hozza felszínre.

Ily körülmények között nem lehet attól tartani még sok időre, hogy törvényhozási viszonyainkat meddőség vagy élettelenység jellemezze; de sőt inkább attól tarthatunk — bár az utóbbi kiocsudás után már kevésbé — hogy a túlbuzgóság okoz sulyos károkat. Ezért törvényhozási viszonyaink még ma sem mondhatók rendeseknek; amint nem lehet más részről rendezettnek mondani általánosságban sem politikai, nemzetgazdasági és társadalmi viszonyainkat. A megoldandó kérdések, s némelyekre nézve az átalakítások még mindig oly tömegesen jelenkeznek, hogy felülmúlják a törvényhozás fizikai idejét és erejét.

Közéletünknek ezen jellege egyszersmind kijelöli, hogy a politikai akció a konzervatív vagy liberalis áramlatot illeti e meg, azaz, hogy az átalakulás jelen epochájában a szükséges újításokat az említett két áramlat közül, eszmeiknek természeténél fogva, melyik eszközölheti legcélszerűbben?

Már fentebb előadtam a konzervatív eszmék általános kifejtése közben, hogy jelen korszakunk, midőn politikai és közgazdasági viszonyaink minden részükben átalakítást vagy épen újítást kívánnak, már a változás ezen folytonossága miatt sem lehet előnyös, a bizonyos állandóságot igénylő konzervatív eszméknek gyakorlati érvényére. Legalább egyelőre nem; mindenestre addig míg közügyeink általánosságban megállapítottaknak lesznek tekinthetők. Nem azt mondom én ezek által, hogy nem volna előnyösebb, ha már most konzerválhatnók államiságunkat. Reánk nézve minden csekély idő drága, s kétség kívül igyekeznünk kell célunk felé. De a teendők egymásutánját meghamisítanunk nem szabad, s építenünk kell előbb, hogy aztán amit építettünk fentartsuk, megerősítsük. Bár annyira haladtunk volna már közügyeink rendezésében és államiságunk fejlesztésében, hogy minden fentartás nélkül a konszolidálás politikáját érvénye-

síthetnők s közintézkedésünknek a konszolidálás és nem a folytonos ujtás és változtatás adna jelleget.

A konzervatívek, midőn elveik gyakorlati alkalmazásainak szükségét már most is hangsúlyozzák, bizonyára azon korszak utáni vágy- és szükségérzetből teszik azt, mely korszakban, a nagyszerű reformok befejeztével, közügyeink átalánosságban megállapítottaknak lévén tekinthetők: a konzervatív eszmék hatása a magyar államiségot, az ország rendezett állapotában kétség kívül erősíteni fogja.

De a fentebb mondottak nagyrészt csak a konzervatív eszmék alakiségára vonatkoznak, szemben az uralkodó epoha természetével; s azt hiszem maguk a konzervatívek is elismerik, hogy az oly általános reform korszak, mint a mienk jelenleg, a konzervatív eszmék természeténél fogva, azok gyakorlati érvényére alakilag nem kedvező. De kérdés, ha vajjon nem kívánatos e lényegileg, s nem több hasznot hozó lenne e államiségünk érdekében a reformoknak a konzervatívek által eszközözendő keresztülvitele, mint ha azok a szabadelvűek által nyernek megoldást? Mert hisz azt tapasztaljuk, hogy elhanyagolt államéletünk mellett, a konzervatívek politikája sem maradhat pusztán a konszolidálás terén, de ha mint párt létezni akarnak, ez idő szerint nekik is mint reformereknek kell fellépniök.

Hivatkozhatnám ezen tételnél a gyakorlati életre; elmondhatnám, miszerint a történelem azt bizonyítja, hogy nagyobb-mérvű reformok keresztülvitele körül majdnem kivétel nélkül a szabadabb gondolkozók táborát látjuk akcióban; említhetném Angolország azon korszakát, melyben a nagyrészt még jelenben is fenálló politikai, részint többé-kevésbé társadalmi törvényeket, melyek Angolország intézményeit s ezekben politikai és társadalmi szabadságát oly hosszú időre megállapították — a felülkerekedett szabadelvűek kezdeményezték és vitték keresztül. De bármennyire jelentékeny és döntő is talán a gyakorlati élet ezen motivuma, mégis annyira általános jellegű, hogy épen ezen jellemvonása miatt egyes esetekre alkalmazva, sokat vesz tulajdonképi lényegéből.

De vannak a szabadelvűek uralmának igazolására speciális indokaink is. És itt ismét első sorban hazánk tényleges poli-

tikai helyzetében kell keresnünk az indokokat. Ugyanazou indokok, melyek alapján a 48-iki reformok hasznos- és szükséges volta igazolható: egyszersmind indokaiul szolgálnak az ország általános reorganizációjánál azon párt uralkodásának, mely a 48-iki szükséges ujitások alapelveit szem előtt tartva, de az akkori szabadelvűeknél sokkal tisztultabb látkörrel, jelenleg is folytatja belügyi- s Ausztriával szemben nemzetközi reformmunkálatát. Átalában belügyi reformunkban, de főleg Ausztriával fenforgó ügyeinkre nézve szükséges a mersékelt szabadelvűek uralma, főleg azon jellemző tulajdonaiknál fogva, melylyel a kezdeményezésben hátrabbak, Ausztria szűkkeblű magatartásával szemben pedig szívósabb ellenállásra képesek mint a konzervatívok. E jellemvonást a szabadelvűek eszméik természetéből merítik, melyeknek jellemző karaktere a támadás, kitartás és ujitás.

Es én állami, társadalmi és közgazdasági életünk oly nagy mérvü elmaradásával szemben sulyt fektetek arra lényegileg is — de meg más részről, az intézmények és rendszer alapelveinek egyöntetősége céljából — hogy a megkezdett országos reformot azon párt folytassa és vigye keresztül, mely a negyvenes évek szabadelvü pártjának hagyományosául tekinthető.

De még más részről maga a gyakorlat, vagy jobban mondva törvényhozásunk és közéletünk több kiváló alakjának pártállása határozottan a fentebbi tétel igazsága mellett szól. Legtávolabbról sem akarom senki meggyőződését gyanusítani, másrészről épen nem lehet céloom a szabadelvü pártot gyengíteni; de kijelenthetem itt anélkül, hogy a fentebbi hibák bármelyikébe esném, miszerint kétség kívül vannak többen a szabadelvü párt kebelében, kik elvi meggyőződésüknél fogva a konzervatív áramlat felé hajolnak, de azért a gyakorlati politikában, közügyeink jelen állapotában, nem tarthatják opportunusnak sem belügyeink rendezésére, sem az Ausztriával fenforgó nemzetközi ügyeinkre nézve a konzervatívok gyámolítását a szabadelvü párt gyengítése árán

Ezen most említett tapasztalati tény nem hogy gyengitené a szabadelvűeket sőt leggyakorlatibb motivumát képezi az a szabadelvűek uralkodásának, — midőn az elvi konzervatívok a jelenleg uralkodó párt inpozáns többsége dacára sem látják célsze-

rünek a konzervatívokhoz csatlakozást, mi által a szabadelvűek uralmának élénk szüksége még az ellentáborban is hódít.

És bár nem találok helytelennek azok tettét, kik egyéni meggyőződésüket követve, konzervatív eszmék alapján különállást foglaltak el a parlamentben; de ennél kevesebb értékűnek nem tekinthetem az elvi konzervatívok azon politikai tapintatát, melynél fogva a gyakorlatban a szabadelvű pártot erősítik s ez által a nemzeti erők egységesebb fellépését teszik lehetővé. A konzervatívok hasztalan keresik pártfeleiket a hazában, bent ülnek azok a házban, de belátják azt, hogy a konzervatív eszméknek nem ugyan helytelen voltuk, de időszerűtlenségük miatt kell egyelőre háttérbe szorulniok.

De midőn a fentebbiekben a konzervativizmusnak jelenleg időszerűtlenségét hangsúlyoznám, más részről el kell ismernem azt, hogy a konzervatív eszméknek idő folytán bekövetkező megtisztulása és megerősödése nemcsak állami konszolidációnkra fog jótékonyan hatni, de a parlamentarizmus megerősödésére is nagy jelentőséggel bír. A tiszta parlamentarizmus hazánkban csak egy erős konzervatív párt által, az ez uton bekövetkező normális kormányváltással fog megerősödni. Ez állítás lényege nem abban áll, mintha talán a parlamentarizmust megtestesíteni, a konzervatívok kiváltságos hivatást bírnának szemben a szabadelvűekkel; e tétel értelme oda irányul, hogy — amint ezt már a konzervativizmus általános kifejtésénél is előadtam — rendes párt életünk, és ez alapon kifejtett parlamentaris rendszerünk csak akkor lesz, ha a koronként szükséges kormányváltások, a liberálisok és konzervatívok között folynak le; minthogy pedig a parlamentarizmus megalapítása óta a szabadelvűek vannak hazánkban többségben — igen természetes, hogy a parlamentarizmus egyik főaktusát a könnyű kormányváltást, idő folytán a jelenlegi kisebbség azaz a konzervatívok eszközölhetik.

Jelen korszakunk folyamán azonban a konzervatívokat csak ellenzéki hatásukban tartom célszerűeknek; mindenesetre számos hiba lesz eltávolítva a közintézkedésekben, ha befolyásukat célszerűen lesznek képesek érvényesíteni, mely hibákat eddig, a régi pártalakulások mellett, a pártviszonyok káros következményei s ezek között a konzervatívok teljes elvonulása eredményezett.

Csak rendkívüli körülmények képesek parlamenti alkotmány mellett akár a konzervatív, akár a liberális eszmék gyakorlati befolyását teljesen elnyomni. Ilyen volt nálunk az 1867 óta az új pártalakulásig terjedő időszak, midőn részint törvényhozási körülményeink, de különösen a pártviszonyok nehézkes volta miatt közviszonyaink annyira zavarosak voltak, hogy a higadtabb körülményeket igénylő konzervatív eszmék teljesen elvonultak. De a konzervatívok ezen elvonulását igazolta az akkori helyzet. Mindaddig, míg a szabadelvűek két tábora a régi alapon egymással szemben állott, — a parlament konzervatív töredékének illetékes helye az akkori többségben volt. A konzervatívok kétségtelen jelét adták politikai tapintatuknak az által, hogy már akkor is létezett elvi különállásukat alá tudták rendelni a magasabb politikai szempontoknak.

Azon körülménynek, hogy a konzervatívok eddigelé hiányoztak parlamentünkben, s így ez eszmék ügyeinkre befolyással nem bírtak — kétség kívül több káros következmény volt. Ilyen, hogy példát említsek azon körülmény, hogy a közjogi pártok kizárólagos uralma alatt lábra kaphatott a képviselő választások körül tapasztalható szédelgés és ámitás, mi által a képviselői állás a felfelé kapaszkodó és korlátolt vagy lelkiismeretlen politikusok lealázott eszközévé lett. És igen természetes, hogy a konzervatívok, kik a közügyek személyesítőinek tekintélyét eszméik természeténél fogva is féltékenyen őrzik — jelenlegi programjukba azon passzust, mely a képviselők számának leszállítását célozza, legalább részben, a fentebb érintett tapasztalati tény benyomása alatt vették fel. Pedig nem épen helyesen. Mert a jelen viszonyok között, midőn a konzervatív eszmék iránt még kellő tájékozással és fogékonysággal a nagy közönség nálunk nem bír, s így ez okon a konzervatív eszmék, szükséges befolyásukat és tekintélyüket a politikában nélkülözni kénytelenek: egyáltalában igen tartózkodva lehet itélni konzervatív álláspontról az egyes kérdésekre nézve; — mert ha egyszer megtisztulnak a konzervatív eszmék, s viszonyainkhoz képest gyakorlati irányt vesznek, ezek kellő tekintélye és erkölcsi hatása sok politikai és társadalmi ügyet, ez ügyek jelen szervezetének maradtával is, nagyban fog átalakítani, illetőleg más színben feltüntetni. Ilyen a többek közt a

fentebb említett kérdés, a képviselők számának redukciójára vonatkozólag. Ezen programpont helytelenségét és kicsinyes voltát be fogják látni a konzervatívek is, mihelyt a 447 képviselő között — mely szám, hazánk népességi és területi viszonyaival szemben, főleg a törvényhozás nagy munkái mellett jelenleg épen nem nagy — nem oly csekély számmal mint jelenleg, de erkölcsi sulyknak megfelelő arányban fognak helyet foglalni. Mert ezen változás következtében, részint számszerinti hódításaik folytán, de különösen a konzervatív eszmék nagyobb körű erkölcsi hatása által önmagától meg fog szünni, vagy legalább nagy mérvben gyengíteni a politikai szédelgők azon káros szereplése, mely e programmpont felállításánál a konzervatívek előtt kétségkívül indokul, szolgált. Ily természetű kérdés több is van a konzervatíveknek ez ideig hangoztatott programmpontjaik között. Ezekkel gyakran inkább keresik, mint megtalálják a különállás indokolását. Ilyen az országgyűlés időtartamának három évről öt évre kívánt meghosszabbítása; ezen kérdésre ugyan én sulyt egyik irányban sem fektethetek, de jelen körülményeink között egyáltalában nem képezheti ez egy gyakorlati politikával bíró párt programjának külön pontját, mert nem bír most oly jelentőséggel, hogy annál lényegesebbet apróbb kérdéseink között is ne találánánk.

A fentebbiekből kitűnik, hogy részemről a konzervatívek erősödését azon arányban tartom bekövetkezendőnek s egyszersmind indokoltnak is, a mely arányban a nagyobb mérvű reformok befejezve, s ez által politikai és közgazdasági életünk általánosságban rendezve lesz; ezen arányban fog egyszersmind megszűnni közéletünk számos gyarlósága, melyek jelen átmeneti korszakunkban, a viszonyok abnormis természetével lábra kaphattak. Nem lehetetlen azonban, bizonyos körülmények között, hogy a konzervatívek akcióba lépése még az imént jelzett időszak bekövetkezése előtt szükségessé lesz. Ilyen eset lehetne az, ha közviszonyainkban még tovább is tartaná magát a deákpárti többséggel szemben tapasztalt azon jelenség, melynél fogva a többségnek azon kiválóbb tagjai, kik kormányba léptek, részint egyesek és pártok által eszközölt kiméletlen támadás következtében, de főleg különben is nehézkes közviszonyaik folytán, egy

felől maguk is elcsüggedtek, de meg más felől minden elkövetett, hogy a közvélemény előtt, amint mondani szokás lejárják magukat. E nehéz korszakban keletkezett a permanens vajudás a kormányzat egyes ágainak betöltése körül, mely mellett a kormányba kevésbé kompetens elemek is vegyültek ugyan, de ezek szereplése az akkori helyzet által teljesen igazolva volt; s mintegy eszközül áldozván fel magukat az illetők a viszonyok kényszerűségének, ezért a hálás elismerést kiérdemelték. Mert oly viszonyok mellett, minők a szabadelvűek két közjogi pártja között fenállottak, nem Magyarország, de az egész kontinens sem győzött volna hosszabb időn keresztül ellátni egy kormányt kompetens miniszterekkel. Oly sajátságos korszak volt ez, melyben erős, erélyes kormány nem tarthatta fenn magát, s csak szelid kormányzat volt képes előkészíteni a pártok egyesülését. Ezekhez járult még, hogy egy része a notabilitásoknak — a fentebb érintett körülményeket jól ismerve — szinte irtózott a miniszteri széktől. Ha közviszonyainkban ezen jelenség továbbra is fentartaná magát, ezen körülmény a konzervatívek kormányba lépését siettetni foghatja ugyan, de kérdés, nem járnak e ők is hasonlóan, s nem kopik e így el lassanként minden emberünk? Ez aggodalom ha nem is épen indokolatlan, de sokat veszт jogosultságából, ha tekintjük már ma is szelidebb pártviszonyainkat s ha meggondoljuk, hogy törvényhozásunk s általában közviszonyaink nehézkes állapotukból fokozatosan mindinkább kibontakoznak, s a még mindig tömegesen jelenkező kérdések sorrendje, s megoldásuk helyes utja mind tisztázottabban áll előttünk. De azért a fentebb előadottak folytán megeshetik, hogy a politikai vajudás — bár talán kisebb mérvben — ismét beáll, s mint már egyszer a deákpárt és balközép csak nem rég — úgy a szabadelvű és konzervatív párt a helyzeten csak egy fuzió-féle aktus által uralkodhatnak.

Ha ilyféle aktus lenne szükségessé idő folytán a liberálisok és konzervatívek között, ezen jelenség azt bizonyítaná, hogy közviszonyaink még akkor sem tekinthetők rendeseknek, minek folytán pártjaink s parlamentarizmusunk is koronkint ily abnormis helyzetbe jutnak. Mert viszonyaink rendesek csak akkor lesznek s parlamenti rendszerünk csak akkor erősödik meg, ha — amint

már fentebb említém — az idonként szükséges kormányváltozások a liberálisok és konzervatívek között minden nehézség nélkül fognak történhetni. Én ugyan teljesen meg vagyok győződve hazánkban a konzervatív eszmék jövőjéről; s el fog jönni az idő, midőn a konzervatív eszmék uralma nálunk politikailag szükségessé fog válni. S ha egyszer a konzervatív eszmék, teljesen megtisztulva, s gyakorlati irányt véve, önerejükből lesznek képesek az országban többséget teremteni — e tény jelezni fogja a nemzeti politika forduló pontját, mely a reformok korszakáról a konszolidálás korszakára tért át. — E nemzet már gyakorlatilag bebizonyította politikai érzékének helyességét több alkalommal: nem kell tehát attól tartanunk, hogy meg ne értené a politikai eszély követelményét akkor is, midőn a viszonyok fejlődése a konzervatív eszmék uralmát fogja szükségessé tenni.

A konzervatívek eszméik legerősebb biztosítékát magában az alkotmányos szabadságban birják; mert megszilárdult alkotmányos élet — főleg monarhiában — szilárd konzervatizmus nélkül nem is fejlődhet. Minden alkotmányos nép féltékenyen őrzi szabadságát, alkotmányát — s épen az ezekhez szigoru ragaszkodás, gyakran a legapróbb részletekben is — fejt ki a konszolidálás, az állandóság politikáját, mi által az alkotmányos konzervatívek eszméik legtermészetesebb biztosítékát magában az alkotmányos szabadságban, illetőleg a szabadság szerető népnek alkotmányához való féltékeny ragaszkodásában birják. Ezekből világos egyszersmind, hogy csak az oly konzervatizmus jogosult és bir jövővel, mely nemzeti, szabadságszerető és alkotmányos.

Az eddig előadottak fonalán közviszonyainkat általános-
ságban, főleg parlamenti rendszerünkkel szemben igyekeztem
fejtegetni. Jeleztem közviszonyainknak különösen az utóbbi idő-
ben bekövetkezett nagymérvű meghiggadását. De teljesen meg-
ülepedetteknek azokat nem állithattam. Annyi azonban már
tény, hogy bajaink forrását a részletekben is kezdjük ismerni, s
mindinkább rátérünk a teljes kibontakozás helyes útjára.

E nagybecsü változásnak első feltétele volt: letérni a pár-
toknak az államjogi alapról, s a gyakorlati politika égetőbb kér-
éseit venni fel. Ma már mondhatni általános azon felfogás, hogy
a szoros értelemben vett államjogi kérdéseken kívül, és azok
határán belül számos oly ügyünk van, melyek részint időszerűsé-
gük által, részint nagy horderejüknél fogva, amazokkal szemben
jelen körülményeink között elsőseget igényelnek.

Nem akarok itt időszerűtlen vitát kezdeni azon már is
hosszan vitatott kérdés felett, hogy az Ausztriával kötött állam-
jogi egyezmény célszerű e általánosságban, s helyesek e részle-
tei. A tökéletességet ezen műrészére senki sem követelte; de
legkevesbé vindikálta az, kinek ez egyezmény létrehozásában
legnagyobb része van. De ne feledjék azok, kik az államjogi vitát
még mindig napi renden tartani akarják, s az egyezményt gán-
csolják, hogy a politikus nagy hibát követ el, ha valamely intéz-
kedésnek csak hiányait látja s hangoztatja, de nem veszi figye-
lembe azt, hogy a kérdéses intézkedés egyesit legkevesebb rizi-
kót és hibát legtöbb czélszerűséggel mindazon expediensek között,
melyek az illető kérdésben a tényleges viszonyok mellett rendel-
kezésre állanak.

A 67-es egyezménynek nagy hordereje nem csupán annak
lényegében rejlik, de főleg azon módozatban van, mely ezen

egyezményben jövőre nézve, minden Ausztriával elintézendő ügyeinkre, a szerződések nemzetközi természeténél fogva megálapított. És bármit állítsanak is ezen egyezmény ellenzői, annyi tény, hogy ha ezen egyezmény által az ausztriai szövetség megváltoztatásának, vagy ha úgy tetszik ezen szövetség felbontásának kijelölt módozatát elfogadják, s az általuk is hangoztatott alkotmányos és törvényes uton akarják tendenciáikat érvényesíteni: már ezen tényük által a 67-es egyezményt, ha nem lényegében, de az Ausztriával fenálló államjogi viszonyaink intézésének módozatára nézve tetteleg helyesnek ismerik el; s így azon fatális anomáliába esnek — a mibe csak igen makacs elfogultság eshetik, — hogy saját tényükkal kell küzdeniök álláspontjuk érdekében. De éppen ez jó a politikában; mert a tarthatatlan nézetek az által málnak szét, hogy a tények hatalma fokozatosan meghódítja a legerősebb ellenállást is, s a tényezőket akcióba vonja; s ha egyszer akcióba léptek, lassanként saját tényeik cáfolják meg, elméletileg még mindig fentartott álláspontjukat.

A 67-es egyezmény ellenzői azon előítéletből indulnak ki, hogy ezen kötés tisztán csak Ausztria érdekét mozditja elő Magyarország rovására, s így az inkább Ausztria, mint Magyarország érdekében kötött.

Pedig e felfogás téves.

Nem éppen finom politikai érzék kell annak belátásához, miszerint Ausztriát és Magyarországot jelen szövetségi viszonyában sokkal tömörebb érdek és határozottabb politika tartja össze Magyarország, — mint Ausztria részéről. Ez állítással nem az osztrák népek lojalitását akarom gyanúsítani, de csak a tényleges helyzetet jelzem. Ausztriában nincs oly nemzetiség, mely határain kívül fajrokonokra ne találna, s mely a politikai helyzet eshetőleges változása esetén legalább is ép oly kedvvel ne csatlakoznék fajrokonaihoz, mint tartozik jelenleg Ausztriához. — De nem így van a dolog a magyar nemzettel. A magyar nemzetnek sem jobbra sem balra nem lehet gravitálni; neki csak egy útja lehet, saját teritoriumára, önmagára gravitálni, s teljesen magához vonni a dinasztit, mellyel sorsa egy a jövőben.

Volna ugyan geografikus helyzetünk alapján természetes szövetségesünk Ausztrián kívül a dunai tartományokban; — ezekre azonban nem támaszkodhatunk; mert sem a politikai belátásra nézve, sem az állami fejlődés terén nem haladtak e tartományok még annyira, hogy érdekegységünket felismernék, s erős szövetségeseink lehetnének. Mi következik ebből? Az, hogy Magyarországnak, pár százados mulasztásait helyrehozandó, oly állammal kell szövetségnie, melynek érdekei nagy vonásokban a mieinkkel ugyanazonosak, részünkre a mi erőnknek megfelelő erőt nyújthat, s nem kell attól félnünk, hogy szövetségében államiságunk van veszélyeztetve. És e feltételek mind meg vannak Ausztriában. Épen azon körülmény, hogy Magyarország több erkölcsi erővel és szilárdabb politikával járul a szövetség fentartásához: épen ezen körülmény egyszersmind bizonyítja annak, hogy nagyobb mérvben tartjuk fenn e szövetséget, s ez által az osztrák tartományokat is együtt saját politikai érdekünkéből, mint bármely más lehető feltevésből.

Magyarországnak pár százados mulasztását sem törvény, sem proklamációval nem lehet helyrehozni. A mint a nagyhatalmi állást az európai koncertben dekretálni nem lehet, ha ahöz a szükséges feltételek meg nincsenek: úgy nem lehet a teljes függetlenséget és önállást sem, annak kézzelfogható feltételei nélkül, pusztán a törvény szavaival létrehozni — de fel kell azt építeni. Ezt kell építenünk jelenleg és realizálnunk az állami függetlenségnek még hiányzó vagy hiányos feltételeit: egységes, erős nemzetet a hazában, anyagi jólétet, szellemi haladást, s a nemzetnek erős államot minden izében. Ezen politikának a függetlenség természetes következése lesz; mert egy nemzet sorsa nincs egy nemzedékhez kötve, s nem állíthatjuk, hogy Magyarország teljesen független állam nem lesz, csupán azért, mert mi még azzá nem tehetjük.

Azon politika, melyet a magyar törvényhozás a 67-es egyezmény által inaugurált, az opportunitás politikájának mondatott és ezért kárhoyztattatott is. De az opportunus szó, mint politikai jelző, itt helytelenül értelmeztetett. Mert mi ezen szónak »opportunus« gramatikai és gyakorlati értelme? Mindkét esetben alkalmas jelent, azaz politikai jelzőül használva, oly

politikai irányt, mely a kitűzött célra az adott körülmények között legcélszerűbb, legalkalmasabb. Ezért, ha az opportunus jelző helyesen és kellő értelemben alkalmaztatik valamely politikai irányra, — ez egyszersmind legbiztosabb ismérve az illető irány gyakorlati helyességének. Az opportunitás politikája nem foglalja magában a viszonyokkal való megalkuvást minden áron, a közügynek vagy egy ország érdekének rovására is, sőt ellenkezőleg: az opportunitás politikája nem más, mint eszélyes alkalmazkodás politikai célunk érdekében a nálunk erősebb tényleges viszonyokhoz; ez a közügynek nem rovására, sőt egyenesen annak érdekében történik, mert a nálunk erősebb viszonyok, melyek célunknak útjában állanak, nem fogják magukat, talán az érdekkülönbözőség miatt célunkhoz alkalmazni, s ezekkel szemben a politikai eszély e korlátok megkerülését parancsolja. Az oly politika, mely a tényleges viszonyokat kellőleg számba nem veszi, lehet ugyan törvényes, de eredményében gyakorlati nem lesz.

De meg különben is, Magyarországnak jelen nehéz helyzete mellett merész experimentációkat tenni nem lehet; s én részemről azt a politikában semmi körülmények között sem tartom helyesnek. A gyakorlati politika csak igen szűk korlátok között enged tért a kísérleteknek. Mindazon neme a politikai kísérleteknek, melyekre nézve a tényleges viszonyok és körülmények teljesen megéretteknek még nem nevezhetők, s melyek lényeges voltuknál fogva mélyebben hatnak be a nemzet életédekébe: többé kevésbé veszélyeztetik az ország érdekét s kárára vannak a haladásnak, mert azt kompromittálják. Egyszerre sokat haladni tényleg lehetetlen, akarni pedig káros. Az emberi dolgok fejlődésének, s a viszonyok átalakulásának van bizonyos törvénye, melyet ha szem elől tévesztünk, könnyen célunkat lehetetlenítjük, vagy legalább is késleltetjük. S a történetíró, az emberiség haladása iránti szeretetéből meritett lelkesedéssel fog megemlékezni a gyakorlati politika azon emberéről ki képes volt kijelölni a haladásban a szükséges egymásutánt, s ha talán a körülmények számbavétele mellett csak keveset haladhatott is, de ezen haladása intenzív — s teljesen sikerült megsemmisítenie az igazságos ujtásai ellen működött érdekeket. Mert a nemze-

tek érdekeinek kifejtésében nemcsak arra kell ügyelni, hogy a haladás valamely szükséges lépése megtéessék, de arra is, hogy azon akadályok, mik annak útjában állottak, teljesen elenyésszenek; ellenkező esetben a siker könnyen csak időszerű lehet, s nyomban meg fog szünni, a mint a körülmények a lappangó ellenérdekek előnyére változnak.

A fentebbiekben kifejtett elveket találom én követendőnek az Ausztriával fenálló kötéseinket illetőleg. S azért ma is fentartandónak hiszem azon véleményt, melyet ezen szerződésekre rézve egy más alkalomkor előadtam; az azóta történtek gyakorlatilag is igazolták a felfogás helyességét, melyet a következő sorok foglalnak magukban:

»Tudjuk, hogy az Ausztriával kötött egyezmények különösen két osztályba sorolhatók; némelyek ugyanis bizonyos időtartamra, — mások pedig időtartamrai tekintet nélkül kötettek. Az elsőkhöz tartoznak a hadsereg létszámára, a közösügyi hányadra és a vámszövetségre vonatkozó egyezmények, melyek koronkint a szerződésileg kikötött idő lejártával újabb egyezség tárgyát képezik. A szerződések másik csoportjához tartoznak, a tulajdonképi közjogi egyezményről és államadóssági járulékról szóló törvények.«

»Ezen szerződések némelyikére tehát bizonyos idő lejártával alkalmunk nyílik a szükséges változtatásokat a másik szerződő félnek proponálni. Az időhöz nem kötött szerződések pedig, amennyiben azok a nemzetközi szerződések természetével bírnak, a szerződő felek közmegegyezésével szinte megváltoztathatók. Ez utóbbira nézve azonban — közbevetőleg mondva — saját érdekünkben a kérdés az, vajjon helyes-e a velünk szövetséges Ausztriával oly laza összeköttetésbe jönni, mely az osztrák szélsők szeparatistikus törekvéseire elősegítőleg fogna hatni? Ha Ausztriával szövetségben akarunk maradni, bizonyára nem. Minden magyar szívből óhajtja, hogy az osztrák tartományok lehető széles autonomiával ellátva, kielégítettessenek, s hogy ez uton szövetséges társunk belviszonyai megerősödjenek. De ezt a jelen közjogi alap megtámadása által nem segítjük elő; sőt ha az Ausztriával megkötött szövetségünket bolygatjuk addig, míg Ausztriában konszolidált belviszonyok nincsenek, — ezen körül-

mény épen káros, visszatartó hatással bir Ausztria belviszonyainak tisztázására, mivel az osztrák szélsők — épen úgy mint nálunk a nemzetiségi tulzók — ebből meritik a hitet és remény tendenciájuk kivitelére s ezáltal szövetségesünk gyengítésére.«

»Lesz idő koronkint, midőn az Ausztriával kötött szerződéseken változtatnunk lehet, sőt kell; ilyen, hogy példát említsék, a vámszerződés, melynek zárszakasza, a szerződés fenállásának ötödik évében, — tehát már legközelebb*) — helyet enged a szerződés felmondásának, illetőleg módosításának. Ezen alkalmat elszalasztanunk nem szabad, hogy iparunk, kereskedésünk, szóval egész nemzetgazdaságunk érdekében, az eddigelé a gyakorlat által szükségesnek bizonyult módosításokat a vámszerződésre nézve, szövetséges társunk előtt annak idejében proponáljuk.«

»Ez nézetem szerint azon helyes módozat, mellyel az Ausztriával kötött szerződések koronkint, érdekeink szerint megváltoztatandók; ilyen szerződés a hadsereg létszámára vonatkozó egyezmény is, mely honvédségünk jelen fejlődése mellett a változtatást máris szükségessé tenné.«

»Igy lesz célhoz vezető a fokozatos haladás az Ausztriával kötött szerződésekre nézve. Az Ausztriával kötött szerződések módosításának nem rohamosan, programmszerűleg, de fokozatosan, idő folytán, gyakorlati tájékozottság után kell bekövetkezni a szerződések azon részére is, melyek időhöz kötve nincsenek, s melyeket megváltoztatni, a politikai és nemzetközi viszonyok eshetőleges változása, s ez uton a két fél szolidáris érdeke teend szükségessé.«

És meg fogja mutatni a következés, amint hogy már eddigelé is tapasztalni lehet, hogy az Ausztriával kötött egyezmények némely hiányos részleteire nézve sokkal természetesebb alakban és gyorsabban fogunk időnként célhoz jutni a 67-es egyezménynek alapul, kiindulási pontul feltétlen elfogadása mellett, mintha ezen alappal szemben programszerű ellenzékét képeznünk. E célra gyakorlatilag leghelyesebb, s a parlamenti rendszerrel egyedül összeférő azon módozat, mely által az egyes kérdések

*) Ez 1872-ben iratott.

idő folytán, természetes sorrendben, kedvező körülmények mellett épen úgy napi rendre vonatva, amint történt ez már is a vámkérdéssel.

De különben is, maguk ezen kötések, főleg némely részleteikben már természetüknél fogva olyanok, melyek időnként változtatást tesznek szükségessé; érezték azt már maguk e kötések alkotói, midőn azok némelyikében a változtatás szükségének esetére bizonyos határidőt tűztek ki, azon általános szabály mellett is, mely szerint a törvények a viszonyok folytonos változása következtében általánosságban sem tekinthetők változhatlanoknak.

E kérdések felemlítésénél azonban ki kell itt emelnem azon osztrák részről tapasztalható helytelen modort, melyet ezen — de meg minden más oly természetű kérdéssel szemben is használnak ellenünk, mikre nézve határozott jogaink és érdekeink ellenére, a multban fenállott összpontosító rendszernek maig is kiterjedő utóhatásai folytán, Magyarország szemben Ausztriával, alárendelt, érdeksértő helyzetben van. E kérdésekre nézve, Magyarországnak jogos és a monarchia érdekeivel is indokolható igényei, osztrák részről épen a monarchia érdekével állítanak erőszakosan szembe. E felfogás azon magyar pártok irányában, melyek a kiegyezést politikájuk sarkpontjául tekintik, s melyekkel szemben az ezen politikát megtámadó töredék oly csekély — vagy elferdítés, vagy rossz politika, mely nem a monarchia jelen dualisztikus alkatából indul ki, hanem még mindig az összpontosítás abszorbeáló tendenciáit igyekszik érvényre juttatni. De mi magyarok azt már megszoktuk, hogy Ausztriában e szövetség természetéről és határaitól kellő tájékozással nem bírnak. E szövetség épen azt foglalja magában, hogy úgy Ausztria mint Magyarország lehetőleg fejtse ki erejét, egymást a fejlődésben ne akadályozzák, s az összpontosításnak Magyarországra káros utóhatásai oszlattassanak el; mert ezek nem erősítik — de a jogos igények elfojtása által, az igazságos érdekek sérelmei folytán — épen gyengítik a szövetséget, mi által e szövetség tulajdonképeni célja, a magasabb államérdekek is szenvednek.

Az Ausztriával kötött szerződésekre a fentebbi sorokban

helyesnek jelzett politikát, illetőleg azoknak némely változtatást igénylő részeire kijelölt eljárási módozatot gyakorlatilag is igazolja a jelenlegi napi politika, mely az ezen szerződésekben kitűzött tíz éves határidőnek közel lejártá folytán, majdnem kizárólag e szerződésekben lefektetett kérdésekkel foglalkozik.

E kérdések, a mint már fentebb jelezve volt, az egyezményeknek főleg három részére vonatkoznak: a közös költségek hányada; a hadsereg létszáma; és végre a vámszövetség.

E kérdések elseje, a közös költségek hányada átalánosságban kevés sullyal bír. A hányad meghatározásának első alkalomkor is hivatalos adatok szolgáltak alapul. Ez adatok azóta Magyarországot illető részükben a magyar kormány kezén mentek át, s így általa is állíthatók össze. A hányad tehát ez adatok alapján változhat, vagy marad a jelenlegi.

Lényegesebb azonban a tíz éves határidős szerződések másodikika, mely a hadsereg létszámára vonatkozik. E kérdésnél azonban ki kell terjeszkednem a katonai ügyek némely részleteire.

És itt mindenek előtt nem késem kijelenteni, hogy főleg a véd-erő érdeke tekintetéből határozottan helytelennek tartom az alább kifejtendő indokokból a hadügyi kormányzatnak a közös hadsereg-re nézve, Magyarország irott jogaival szemben is folytatott azon politikáját, mellyel a hadsereg magyar részében a magyar nyelv elnyomása, — a magyar tisztek aránytalanul csekély száma — s általában a magyar nemzeti szellem teljes elfojtása által akadályozza a kínálkozó magyar katonai szellem felpozsdulását. És nagy mérvben hátrányos továbbá a hadsereg-re, annak tulajdonképi célját a hadviselést s az utóbbinak első feltételét a könnyű és gyors mozgositást, s nagyobb hadtesteknek rögtönös felszerelését és hareképes kiállítását illetőleg — azon rendszertelenség, melyet a hadügyi kormányzat, a csapatok elhelyezése és időnként szokásos áthelyezése körül az által követ, hogy a csapatok legnagyobb részt kiegészítő területeiken kívül, vagy azoktól épen nagyobb távolságokban helyeztetnek el. Ez utóbbi körülmény, mely a jelenlegi katonai közigazgatásnak egyik leg-hiányosabb része, főleg az általános védkötelezettség és a honvédelmi rendszerrel szemben okoz károkat. Jelenlegi védrend-

szerünk mellett ugyanis, mely az imént említett kettős alapon nyugszik, a katonaság tekintélyes része szolgálaton kívül, otthon polgári kötelességeit végezi. Tulajdonképen összes véderőnk azon alapszik, hogy szükség esetén, a tartalék és szabadságolt állományból nagy seregek legyenek gyorsan felszerelhetők és kiállíthatók. Ezért az elméleti és gyakorlati katonai tudományok, a honvédelmi rendszer és az általános hadkötelezettség első követelményeül jelölik meg a gyors és könnyű mozgósítás érdekében, a csapatok területi beosztását és elhelyezését, szóval a területi rendszert. E rendszer által gondoskodva van arról, hogy az egyes csapatoknak tényleges szolgálatban álló része, kiegészítési területén elhelyezve, az illető csapatok tartalékos és szabadságolt részével lehetőleg együtt, — s mozgósítás esetén rögtönösen egyesíthető is legyen. Ezen intézkedés által az együvé tartozó csapatok és egyesek, legyenek azok szolgálatban vagy azon kívül, mindig együtt vannak, s gyorsan harcképesé tehetőek. Ebben fekszik alapja az általános védkötelezettség és honvédelmi rendszer célszerűségének s ezzel együtt a könnyű mozgósítás érdekeinek.

A könnyű mozgósítás érdekei mindig első rendűek egy hadseregnél; ezek a régi védrendszer mellett is első rendű jelentőséggel bírtak; de mennyivel jelentékenyebb a mozgósítás gyorsasága jelen védrendszerünk mellett, midőn a seregek teljessége és harcképessége tisztán ettől függ. És e rendszer jótékony hatása a gyakorlatban nem csak a véderőre nézve lesz észlelhető, de különösen egyszerűsíteni fogja az összes katonai adminisztrációt, mely a jelenlegi rendszer mellett, ugyanegy ezrednek szétszórtsága folytán, kénytelen paralel hatóságokat tartani fenn; s így, ha e rendszer következetesen vitetik keresztül, bizonyára lesz pénzügyi haszna ezen irányban is. De főhaszna a véderő tekintetében lesz, a könnyű és gyors mozgósítás által.

Jelen védrendszereink mellett kiváló gond fordítandó ugy a sorhadnál mint a honvédségnél a könnyű mozgósítás érdekeire, a csapatok célszerű gruppirozására ugy az elhelyezésben, mint különösen már a sorozásnál, az ujoncoknak a csapatokhoz való beosztásánál oly formán, hogy teljesen felszerelt hadtestek vidékenként, kiegészítő területeiken legyenek kiállíthatók. E felté-

telek nélkül az általános hadkötelezettség és honvédelmi rendszer nem éri célját. A hadsereg tulajdonképi céljára, a hadviselés sikerére a sok katona még nem elégséges; ennél aligha nem lényegesebb a hadseregnek béke idején is olynemű dislokációja, mely mellett a mozgósítás egyszerű és gyors, s az egyes hadtestek összeállítása lehetőleg már a sorozásnál, és a csapatok elhelyezésénél követett rendszerben foglaltatik.

S mindaddig, míg a fentebb kifejtett területi rendszer a hadsereg közigazgatásában el nem fogadtatik, míg a felszerelési és fegyvertárak kellő arányban nem decentralizáltak, s míg ezen intézkedések által a mozgósítás egyszerűsítve és gyorsítva nem lesz: addig a monarchia hadserege, a különben legkitünőbb felszerelés mellett is mindig ki lesz téve háboru esetén azon fatalitásnak, hogy — a mint azt a 66-iki hadjáratban is láttuk — az ellenség már javában folytatja az inváziót, ami hadseregünk pedig épen a mozgósítás és a csapatok béke idején való elhelyezésének okszerűtlen rendszere folytán — még mindig nem teljesen harcképes.

Igen sajnós, hogy a most előadott körülményekre — nevezetesen a csapatok célszerű gruppirozása és elhelyezésére nézve, az általános hadköteletség és honvédelmi rendszer életbeléptetésével egyidejűleg kezdeményezés nem tétetett. Azon idő óta e rendszer bizonyára gyakorlati eredményeket volna már képes felmutatni úgy a véderőre nézve, mint — az alább kifejtendő okokból — pénzügyileg is. De kezdeményezés a hadügyi kormány részéről nemcsak ezen irányban nem történt, de ugyanezt tapasztaljuk a hadsereg magyar része iránt folytatott elnemzetietlenítő politikára nézve is. Itt is határozottan az abszolút rendszer politikáját látjuk követve, — a hadsereg egysége érdekében. — A hadügyi kormányzatot e tekintetben a védképesség egyedül jogosult érdekei helyett nagyrészt indokolatlan féltékenység vezeti egyenesen a védképesség rovására. Pedig a monarchia jelen államalkatának, számos és különböző nemzetiségű népei között, hivebb és odaadóbb barátja és védője — nincs mint a magyar. Bár figyelembe vennék ezt mindazok, kiknek a monarchia jövő sorsát jelen befolyásukkal előkészíteni terük s alkalmuk van. Fentebb, a 67-es egyezményről szólva kifejtettem azon indo-

kokat, melyeknél fogva erős meggyőződéseim szerint, sokkal szilárdabb és egységesebb a jelenlegi államszövetség Magyarország részéről mint Ausztriáéről. De különösen határozott politikája van Magyarországnak a véderőre, a hadseregre nézve.

Magyarországon minden komolyan gondolkozó politikus élénken érzi azt, hogy az ország új államélete még sokkal rövidebb, s amik az államélet biztosításának és kifejtésének érdekében eddigelé történhetek, még sokkal szűkebb körűek és kezdetlegesebbek, semhogy Magyarország államiségát már teljesen biztosítottak, vagy csak kifejtettnek is lehetne tekinteni. Ily körülmények között igen természetes, hogy államiségünk érdekében, főleg a belügyek körében folytatott munkálatok mellett, az európai konstellációk figyelembe vétele folytán is, a magyar politikus első rendű szükségnek érzi az erős hadsereget. Ha Poroszországnak oka volt az utóbbi évtizedekben hadseregére nézve oly megfeszített energiát kifejteni, és oly sok áldozatot hozni a német birodalom érdekében: ugy Magyarországnak ez kettős kötelessége, mert nálunk az erős hadsereget nem a hódító politika teszi szükségessé, de ami ennél lényegesebb, az existenciális érdekek, s az államélet biztosítása tekintetéből vagyunk utalva áldozatokkal is erős hadsereget tartani fenn. Magyarország ez idő szerint oly ephát él át, melyben az ország joggal számít minden polgárának vérére és pénzére. S csak akkor, ha a jelen kornak ezen követelményét kellőleg megérteni képesek leszünk, s azt teljesíteni is fogjuk: csak akkor számíthatunk egy jobb jövőre.

A magyar népre e tekintetben panasz nem lehet. Ellehet mondani, hogy a magyar katonai szellem, — habár az nemzeti irányhan pár századon át nem fejlődhetett — még ma is ép. Csak nemzeti alapra van szüksége. A magyar katonai szellem azonban — a mint már fentebb is érintettem — meg van bénítva. Az elnemzetietlenítés, minek a közös hadsereg magyar része még mindig kitéve van, akadályozza a magyar katonai szellem felpezsdülését. Pedig rossz politika az, mely egy kínálkozó eszközt pusztá előítéletből eltaszit magától. Ha csupán magyar szűkeblülőség volna forrása az ilyféle felszólalásoknak, azokat épen ugy elvetendőknék kellene állitanunk politikánk alaptanai érde-

kében, mint helytelenitünk kell más részről a jelenlegi rendszer a magasabb államérdekek, a véderő érdeke és hazánk jogos igényeinek szempontjából is. A kínálkozó magyar katonai szellemet nem elfojtani, de felhasználni, sőt szítani kell. A magyarság intelligens zöme tartózkodó lesz mindaddig kötelességén túl is szolgálni a hadseregben, míg azt csak nemzetisége rovására teheti. Pedig a magyar külügyi bizottságok, viszonzásul azon készségükért, melyet a hadsereg költségeinek megszavazása körül tanusítani szoktak, még ha ösztönszerű szükségérzet s törvényes alap erre nem utalná is — politikai tekintélyük s alkotmányos jogaik nagyobb súlyával sürgethetnék, hogy a közös hadsereg ne pusztán osztrák, de osztrák-magyar legyen. Valóban sajátságos azon nemzetközi egyenjogúsággal szemben, mely a 67-es egyezményben a magyar és osztrák fél között a monarchiában megállapított — sajátságos, hogy a hadseregben oly magyar állampolgár, ki a német nyelvet nem bírja, tisztí rangra nem emelkedhetik. A hadsereg egysége érdekében nem engedték meg a tisztí vizsgák magyar nyelven való letétele. Tiszta dolog, hogy itt a lényeg áldoztatik fel. Ez, és pedig tisztán ezen nyelvi nehézség oka annak, hogy a védképesség érdekeinek rovására a magyar egy éves önkéntesek jelentékeny része tisztí rangra nem emelkedhetik. Pedig az általános hadkötelezettség-nél, az egy éves önkéntesek intézményére ily irányban súly fektetendő; a porosz rendszer legalább ezt tanítja, s a német hadseregben a tartalék és honvédség tisztjeinek jelentékeny és képzettségre első rendű részét az egy éves önkéntesekből lett tiszttek képezik. Nemhogy akadályozni kellene pusztán nyelvi kérdés miatt a vizsga letételét az egy éves önkénteseknél, de sőt ezekre nézve kötelezővé kellene azt tenni. Ezen politikának aztán következése az, hogy a hadsereg tisztjei között a magyarok 5 % -al vannak képviselve, minek folytán a magyar csapatok idegen ajku tisztekkel, gyakran csak tolmács által érintkeznek és ez által hiányzik a legénység és tisztjei között azon bizalmas közvetlenség, mi a katonai életben a szubordinációval mindig összeegyeztetendő. Üres hang az, mit a hadügyminiszter e részben a magyar bizottságokkal szemben hangoztatott, hogy »hiszen csak jőjjenek, mi szívesen látjuk a magyarokat.« A magyarok a szíves látást nemzetiségük árán el

nem fogadhatják. Épen ilyenek a viszonyok a katonai tiszti és műtanintézetekre nézve. Ezek mind Ausztriában vannak összpontosítva; s ami nálunk van, vagy rendszeresíteni szándékoltatik, az a germanizáció oszlopa a hazában. A hadseregre nézve követett ezen politikának demoralizáló hatása tapasztalható már a magyar honvédseregben is, mely e politikának közvetve reá is kiható morális nyomása folytán, főleg a két sereg időnkénti együttműködése alkalmával, — amint az különösen az utóbbi őszi hadgyakorlatok alatt is tapasztalható volt — bizonyos kényszerhelyzetbe jutott.

Az általános védkötelesség és a honvédelmi rendszer kétség kívül szorosabb összeköttetésbe hozza a katonai elemet a társadalom egyéb osztályaival, magával a nemzettel; ebből származik, ebbe tér vissza, s időnként ebből kiválva teljesíti védkötelességét. Ezért az általános hadkötelesség és honvédelmi rendszernek nemzeti alapra van szüksége, s egyszersmind ezen jellegében bírja erejének és célszerűségének legkiválóbb biztosítékát — de csak úgy, ha e kettős rendszer őszintén, minden követelményeivel együtt fogadtatik el. A porosz katonai szellemet is a honvédelmi rendszer nevelte s tette népszerűvé, és pedig épen azért, mert ezen intézmény ott kiválóan nemzeti, s egybe forrt a nemzeti akarattal.

A 76-iki honvédelmi költségvetés tárgyalása alkalmával kifejtett vitában érezhető volt a jelenlegi helyzet nyomása a fentebb előadottakra nézve. Midőn konzervatív részről azon megfontolatlan nyilatkozatok tétettek a honvédségre nézve, melyek — közbevetőleg legyen mondva — kétségessé tették e párt tendenciáit s legalább is vitássá azt, ha vajon e párt megérdemli-e a tisztességes konzervatív elnevezést — tehát e nyilatkozatok folytán kifejtett vita alkalmával kitűnt az, hogy a helyzettel a parlamenti többség sincs megelégedve. Nem is lehet. De azon következtetést, mit ebből a jobboldali frakció kivont, igen természetesen magáévá nem tehetette. A baj itt nem a honvédség külön kifejtésében keresendő. A baj a hadügyi kormányzatunk elnemzetietlenítő politikájában van, mi épen úgy kárára van a harcképességnek, mint sérti Magyarország jogait. A jelenlegi közös hadseregben, a hadsereg egységének sulya a germanizáció

mellett a jelvényekre, a vezényszóra, lobogóra s általában azon külsőségekre van fektetve, melyek tulajdonképen a nemzeti szellemet s az által a hadsereg erejét moraliter volnának hivatva kifejteni, hogy így a hadsereg egysége magyar részről a magyar nemzet és törvényhozás osztatlan politikája által, és az osztrák császár s magyar király ő Felségének személyugyanazonossága, s így a haduri jogoknak mindkét seregére nézve összpontosítása által tartassék fenn.

Magyarországnak nincs érdekében a katonai ügyekre nézve oly proposíciókat tenni, melyek az Ausztriávali államszövetség gyengítését idéznék elő; de azt kívánhatjuk, s talán a védképesség, s a monarchia magasabb érdekeivel is összeesik, hogy a hadsereg a magyar nemzetiség és államiság kifejtésében és megszilárdításában akadály ne legyen. És sajátságos helyzete van az oly országnak, melyben egy részről a nemzeti érdekek minden irányban való érvényesítése és kifejtése foganatba vétetett, hol az egész áramlat, politikai és társadalmi tekintetben ez érdekek szolgálatát tükrözi vissza: más részről pedig, egy társadalmilag és politikailag is oly jelentékeny tényező mint a hadsereg, szemben áll a nemzeti érdekekkel. Itt ismét ki kell jelentenem, hogy nemzeti érdekek alatt a hadseregére nézve nem szeparatiztikus tendenciákat értek, de a közös és kölcsönös védelem elvének fentartása mellett a hadsereg magyar része iránt követendő oly politikát értek az alatt, mely törvényeinkben részünkre biztosítva van, mely azonban megóvja a hadsereg egységét, de egyzersmind annak védképességét, — legalább magyar részről — moraliter nagyban növelni fogja.

Hogy a hadügyi bizottságok megtesznek minden telhetőt a védképesség érdekében, az ellen nem lehet egy magyarnak sem kifogása; de mélyebb betekintés és tanulmányozás nem ártana. Különösen a legutóbbi bizottságokban volt tapasztalható az országgyűlés azon eljárásának hiányossága, mellyel a delegációk működésére, a tagok kiválasztásánál, oly aránytalanul csekély súlyt fektet.

Mindezen előadottakra nézve már fentebb kifejtettem ama változtatásokat, melyek a védképesség érdekében, de meg pénzügyileg is alig türnek halasztást. Mely itt a baj, s hosszúra ter-

jedő eloidók megrögzött gyakorlatával állunk szembe, mely ha tovább is folytattatnék, eredményében úgy hazánkra, mint magára a monarhiára is könnyen válságos lehet. Igyekeznünk kell erősebbeknek lenni a mult idők hosszas gyakorlata által megérelt előítéleteknél; s igyekeznünk kell azokat — a mennyire lehet — jóakarattal eloszlatni. Ily módon működve, tiszta homlokkal, szabadon hangoztathatjuk e részbeni politikánkat; sőt kell is hangoztatnunk. Mert csak akkor, ha a hadügyi kormánynak eddig követett politikája megváltozik, — ha felemelkedik ezen tényező is azon politikai színvonalra, melyen a jelenlegi Ausztriának jövője érdekében összes államerőivel mozognia kell, — s ha a hadseregre nézve Magyarország részéről lojálisabb tendenciákat feltételez — s ha mindezek alapján oly politikát honosít meg a katonai adminisztrációban, mely mellett célszerűbb és elfogulatlanabb beosztással, s csekélyebb pénzerővel, a jelenleginél talán még nagyobb hadsereg lenne fenttartható, illetőleg szükség idején kiállítható — s ha mindezek kapcsában a magyar katonai szellem kifejlődése nem akadályoztatik: csak ezen feltételek mellett remélhető, hogy a monarhia s hazánk is a hadsereg által emberi számítás szerint lehetőleg biztosítva lesz egy hadjárat meglepetésétől, vagy annak káros esélyeitől.

A legutóbbi országos bizottságokban a fentebb kifejtett hiányok nagy része általánosságban felemlítettett; de határozat e részben nem kivántatott. Tagadhatatlan, hogy ezen felfogás, az úgy komolyabb szöbáhozatalára nézve, annak sikeres elintézése céljából teljesen korrekt volt. Ezen ügyek, részint személyes, részint dologi tekintetek folytán sok tapintatot feltételeznek, s oly erélyes és köztekintélyt élvező férfi által veendő fel, ki a siker kockáztatása által nem kompromittálja e különben is kényes természetű ügyet.

És e részben számítunk O Felségére királyunkra. O Felségének már többször volt alkalma közvetlenül győződni meg a magyar lojalitás megbízhatóságáról, úgy a dinasztíával, mint a monarhia érdekeivel szemben. És számítunk azon férfira, ki a monarhia diplomáciájának élén, páratlan tapintatával, a nemzet és dinasztia közti egyetértés és bizalom megszilárdítása körül legnagyobb érdemeket szerzett már eddigelé is.

A hadügyi kormányt, s egyszersmind bizonyos tekintetben az országos bizottságokat is a fentebbieken kívül — igen enyhe kitévelt akarok használni — egy másik hiba is terheli. Azon megdöbbentő eljárását értem a hadügyi kormánynak, melylyel az alkotmányos jogokat és kötelezettségeket oly sértően ignorálja — más részről pedig a bizottságok, a hadügyi kormány ez eljárását mondhatni veszélyes egykedvűséggel nézik el. Vannak oly körülmények, midőn a takargatás már nem tapintat, nem kimélet többé, de lemondás, önmegadás. Az oly alkotmányos jogok illetőleg köteleességek, melyeket egyszerűen szegre lehet akasztani anélkül, hogy az alkotmányos tényezők az ily eljárás ellen magában az alkotmányban célszerű ellenszert találnának, s azt alkalmaznák is — az ily jogok és köteleességek a holt jogok számát fogják növelni alkotmányunkban.

A hadügyi kormányzat még mindig az alkotmányosság keretén kívül — nem azon felül foglal állást; államot képez az államban. Az alkotmányos jogokat és köteleességeket ignorálja, s képes a törvényhozások bizottságainak határozatától eltérő exekutíváját azon alkotmányellenes indokkal támogatni: »mert a miniszterium eredeti tervzetén a bizottságok által változtatás eszközöltetett.« Tagadhatatlan, hogy e körülmény sajátságos szint vet a hadügyi kormánynak az alkotmányos tényezőkkel szemben elfoglalt álláspontjára, s a helyzetet igen kényessé teszi. És e dolognak felemlítését bizonyára kerülni fognám e helyen, ha ez, a hadügyi kormányzat kezelői által az alkotmányosság iránt tanusított veszélyes fogalmak következtében, évről évre rendszeres megújulásával a sajtót egyenesen nem provokálná. Minden esetre jó lesz meggondolni a hadügyi kormánynak, hogy a delegációk határozatai nem pusztán a magyar és osztrák törvényhozó testületek akaratát fejezik ki, hanem egyszersmind O Felségének a magyar királynak és osztrák császárnak — ki a hadseregnek is legfőbb hadura, s kitől a hadügyi kormányzat és katonai hatóságok vezetői mandatumukat veszik — legfelsőbb szentesítését s ez által legmagasb akaratát foglalják magukban. Mert alkotmányos országban, a törvényhozás határozatainak sérelme, egyszersmind az Uralkodó akaratának megsértését foglalja magában.

Valóban a hadügyi kormány a bizottságokkal szemben gyakorolt ezen eljárásában praktice fejti meg az alkotmányos abszolútizmusnak még eddig lehetetlennek gondolt problémáját.

Ha az államfaktorok kölcsönösen nem tisztelik a kompetenciákat, akkor a szükséges összhang könnyen felbomlik közöttük. A hadügyi kormánynak nem érdeke különleges álláspontot foglalni el az államban; a hadsereg bensőleg erős csak akkor lesz, ha úgy fent mint lent, magasabb körökben s a társadalom alsóbb rétegeiben is kölcsönös bizalom szilárdítja. Németország, hadseregének előnyeit épen azon körülményben bírja, hogy a katonai és polgári elem szerencsés vegyülése és kölcsönös bizalma, a hadsereget népszerűvé, a katonai szolgálatot pedig kedvessé tette.

Különben is elmúltak azon idők, midőn az abszolút rendszer alatt a katonai kormány a monarchia biztonságának kiváltságos öreül hihette magát. Ma már a polgári elemek, az alkotmányos tényezők, lojális tendenciáik folytán épen oly jogosultsággal bírnak a monarchia — s ez által saját biztonságukról is gondoskodni, mint bármely más államtényező.

Mindezeket elmondottam védrendszerünkre, illetőleg a hadügyi kormánynak jelenlegi politikájára nézve, mint oly dolgokat, melyeket, ha nem volna nemzeti erőnk egyéb időhöz kötött kérdésekkel elfoglalva, bizonyára mint a gyakorlati politika elsőrendű követelményeit jelezném, s melyeket hazánk- és a monarchia érdekében is mielőbb realizálni kell. De körülményeink épen a jelen időszakban nehézkesek; s talán nem mindenre hivatott ez idő szerint a gyakorlati politika, mit a sajtónak már kötelessége előtérbe tolni. De kedvező alkalomkor a kezdeményezés a fentebb előadottakra nézve sürgetendő; különösen a magyar csapatok elnemzetietlenítésére vonatkozólag, az ország jogos — s minden tekintetben indokolt igényei fokozatosan érvényesítendő, és ezzel kapcsolatosan sürgetendő a magyar seregeknek magyar tisztekkel, s kellő irányban műszaki csapatokkal való ellátása, hogy így a területi divíziók megállapítása s ezzel együtt az összes magyar csapatok itthon való elhelyezése lehetővé legyen. És szükséges mindezek mellett, hogy a hadügyi kormány az alkotmányos jogok és köteleességek tiszteletben tartására szorítás-

sék, ha másképp nem, az alkotmányban az ilyféle esetekkel szemben a törvényhozások bizottságai részére megállapított jogok igénybe vételével. De mindezekre nézve tettet kell sürgetni és nem pusztá igéretekkel beérni; mert minél tovább áll fenn a jelenlegi helyzet, annál inkább öregbedik a baj, mit e rendszer védelmi tekintetben, de meg pénzügyileg is reánk hozhat; de meg más felől annál inkább évülnek el tényleg e részbeni írott jogaink.

Minden elfogulatlan be fogja látni, hogy a védrendszer és hadsereg viszonyaira fentebb előadott körülmények sokkal lényegesebbek a hadsereg létszámának törvényszerű meghatározásánál; de kétségtelen az is, hogy mindazok, amiket fentebb a területi rendszerről s általában a hadsereg e részbeni adminisztrációjára nézve elmondottam, a hadsereg létszámának meghatározásával szorosan összefüggenek. Mert nevezetesen a területi rendszer elfogadása által, a mennyiben ezen rendszer mellett a csapatok kiegészítési területeiken, tehát az illető tartalékosok és szabadságosok állandó lakhelyéhez közel vannak elhelyezve — úgy a mozgósítás, mint a gyakorlatokhozi behívások, mind a katonai hatóságokra, de meg magukra a katonákra is egyszerűbbé és könnyűvé tétetvén — ez által lehetőségessé lesz, az aktívus csapatoknál is, ahol csak célszerű, nagyobb szabadságolásokat eszközölni, — s a keretrendszert már itt is a jelenleginél szélesebb alapon kifejteni. A katonai adminisztráció ily célszerű berendezése mellett nagymérvű megtakarítások volnának a védképesség csökkentése nélkül eszközölhetők; a fődolog csak az, hogy különös suly legyen fektetve az ujoncok kiképzésére, az évenkénti gyakorlatokra, de főleg a könnyű és gyors mozgósításra.

Nagy hiba nálunk az is, hogy törvényhozásunk erején túl lévén munkával elhalmozva — ez okon még ez ideig nem térjeszkedhetett ki a katonai ügyek azon részeire, melyek törvényhozási elintézés tárgyát képezik, s így ezen ügyekre nézve a régi abszolút korszak intézkedései — vagy a mennyiben újabbak a katonai kormány egyoldalú rendelkezései vannak érvényben. Ezért igen kívánatos, hogy a hadseregre vonatkozó oly ügyek, melyek más államok példája szerint is törvényhozási intézkedés tárgyát képezik, a monarchia két törvényhozása részéről az eddiginél

nagyobb figyelemre méltassanak. Ez által, bár közvetve, bizonyos alkotmányos érintkezésbe jön a hadügyi kormányzat a törvényhozással, ami a két faktor között hihetőleg az egymást megértést és kölcsönös bizalmat fogja növelni. Ez uton lassanként inkább megbarátkozik a hadügyi kormányzat is az alkotmányossággal, s nem lesz annyira különálló tényezője az államnak. Ezen törvénykezési intézkedések körébe tartozó ügyekre nézve csak a porosz, illetőleg német törvényhozást akarom példakép említeni, mely csak nem rég is igen lényeges törvényeket hozott katonai-illetőleg hadügyekbén; ilyenek: az 1871. évben hozott törvény, mely a földtulajdonjognak a várak és erősségek környékén való megszorításáról szól; továbbá 1872-ben hozatott a katonai büntető törvény; 1873-ban a hadsereg mozgósítása esetén, a polgári hatóságok és egyesek által a csapatok részére kötelezett szolgálmányokról, s azoknak állami megtérítéséről. Ezekon kívül megemlítendő itt különösen az 1874-ben a hadsereg létszámáról és beosztásáról hozott törvény, melyben különösen azon nálunk is követendő helyes intézkedés található, hogy abban nem mint nálunk, — a hadi létszám, de a béke létszám határozott meg. Ez intézkedés különösen pénzügyi tekintetben sokkal inkább gyakorlati, mint a hadilétszám meghatározása, mert pénzügyileg különösen az érdekel, hogy a katonaság mily számban képezi azon kontingenst, melynek évi kiadásai a költségvetés tetemes részét képezik. Igaz ugyan, hogy a hadi létszám meghatározása mellett is, ennek bizonyos béke létszám felel meg, azonban bizonyára inkább direkt eljárás és a tájékozás is könnyebb, ha a béke létszám állapittatik meg. Az aztán, hogy csekélyebb béke létszám mellett is az ujoncok kellő kiképzése, s a szabadságosok és tartalékosok évenkénti gyakorlata lehetőleg tökéletes, s különösen a mozgósítás könnyű és gyors legyen: tisztán a célszerű beosztástól, az adminisztráció gyakorlati berendezésétől függ.

A redukció a hadsereg költségeinél kétségtelenül szükséges, s véleményem szerint a fentebb előadottak alapján a véderő kára nélkül eszközölhető is. Azok kik a hadsereg adminisztratív ügyeit közelebbről és gyakorlatilag ismerik, bizonyára még több motívumot képesek az e részbeni célszerű reformok érdekében felhozni; és igen kívánatos is, hogy a törvényhozás tagjai de fő-

leg az illető miniszterek e kérdést tanulmányozzák. Mert a jelenlegi helyzet, különösen pénzügyi tekintetben soká fenn nem tartható, és sem Ausztriában sem Magyarországon nem nyugszik az a polgároknak, vagy csak egy jelentékenyebb pártnak is erkölcsi támogatásán — sőt ellenkezőleg, csak a tényleges helyzet kényszerűségének nyomása folytán vetjük alá magunkat a jelenleg fenálló rendszernek.

Mert általános hadköteleességet fogadni el a nélkül, hogy e rendszernek elutasíthatlan követelménye, a területi rendszer is elfogadtatnék, — s a nélkül, hogy e rendszer mellett a főstűly nem a csapatok nagymérvű fegyverben tartására, de a katonaság kiképzése mellett főleg a könnyű és gyors mozgósítás érdekeire fektettetnék: az ily félrendszer lehetetlen, hogy tönkre ne tegye pénzügyileg a legerősebb államot is. S az oly államnak hadserege, mely felintézkedéssel véli biztonságát fentartatni egy hadjárat esélyei ellen, épen védrendszerének ezen visszás szervezete által béke idején, háboru nélkül veszi a legnagyobb csatákat, — midőn költségvetésében minden tíz év alatt egy súlyos hadjárat csapásait állja ki, s igen könnyen megeshetik, hogy az ez okon zavaros pénzügyei folytán épen akkor lesz véderejében is tehetetlen, midőn érdekei az európai konstellációk mellett, bizonyos erőfeszítéseket kívánának meg.

A fentebbiekben, védrendszerünkre, illetőleg a hadügyi kormányzatra vonatkozólag előadottak azonban — bár ezek is számos és lényeges kérdéseket érintenek — csak csekélyebb részét képezik azon ügyeknek, melyek az Ausztriával fenálló államszerződéseinkből folyólag, hivatva vannak a tíz éves határidő eljötté folytán, több kevesebb sürgőséggel a gyakorlati politikának napirendjét képezni. S hogy mennyire nehézkesek és zavarosak még mindig törvényhozási viszonyaink — főleg a lényeges kérdések tömeges jelentkezése által — elég világosan mutatják ezen tíz éves szerződések. E kérdéseknek oly számos ágaboga van, s egyes részleteik is annyira lényegesek, hogy rendes körülmények között e kérdések egyes részlete is elég lenne pártprogramnak. A lényeges kérdéseknek egy időben ily tömeges jelentkezése igen természetes — kárral jár, mert azok

felülmulják a törvényhozás erejét, s így a kérdések egy része felületesebb megoldást nyerhet.

Valóban ily körülmények között nem csekély feladat Magyarország kormányán ülni. S igazán csodálkozni kell minden gondolkozónak, ha a kérdések ily nagy halmaza mellett s ily sok munka dacára, melyet az ország államéletének minden egyes ágában eszközölni, gyakran sürgősen kell — csodálkozni lehet, hogy akad komolyan gondolkozó párt, mely a megoldandó kérdések tömeges jelenkszése mellett a munkát nem megosztani, de összehalmozni akarja; csodálkozni lehet, hogy éppen a konzervatívok, kiknél több realitást s nyugodtabb megfontolást kellene feltételeznünk, akarnak igen drága megtakarítást eszközölni az által, hogy — amint a gyakorlat meg fogná mutatni — egyenesen a közügyek kárára 2—3 reszortot kívánnak egy kézbe összehalmozni. Csak a fentebbiek, a miket vérendszereinkre nézve előadtam alighanem tulszárnyalják, főleg az e részben fenálló viszonyok mellett — egy nemzet parlamentáris erejét. Pedig ezen kérdésnél, az Ausztriával fenálló szerződéseink között van lényegesebb, mely főleg azért bir elsőséggel, mert inkább időhöz kötött amannál. Ez a vám- és kereskedelmi szövetség.

Fentebb jeleztem a pártok kibékülésének nagy horderéjét, éppen a jelen korszakban, midőn az Ausztriával kötött szerződéseink tíz éves határideje lejár. E szerződések egyikére sem bir ezen körülmény oly nagy horderővel, mint a vám- és kereskedelmi szövetségre. Jelenleg, ily vitális érdekek napirendje mellett, minden egyes szóért, mit a régi pártállásról egymásra vesztegetnénk, súlyosan kellene bünhödnünk leglényegesebb érdekeink elhanyagolása által. E körülményt fontolják meg jelen ellenzékeink is, kik támadásaikban néha túl mennek azon mértéken, mit közviszonyaink allapota megtűr. A régi pártviszonyok hál' Istennek nincsenek többé, s e részben a nemzet akarategysége áll Ausztriával szemben. A hosszas pártharcnak úgy is megvanak káros következtései ezen ügyeinkre — főleg az által, hogy e kérdéseket nem tanulmányozhattuk oly behatóan, mint azt jelentőségük megkívánná, s nem is készítettük el kellőleg a nemzet közvéleményében; úgy annyira, hogy a nemzet nagy zöme, közeposztálya, ezen kérdések nagy horderéjének még teljes tudatá-

val sem bir. Annyira jelentékények pedig ezen kérdések, hogy számos belbajunk ezekre, mint forrásra vezethetők vissza. S kétségtelenül igazuk van azoknak, kik az ország pénzügyi bajait végelemzésben — anyagi érdekeink nagy mérvű elhanyagolásából származó közigazdasági okokra vezetik vissza.

A jelenlegi pénzügyi zavarok okai első sorban azon körülményben keresendők, hogy hazánk államéletének oly hosszú igeig történt elhanyagolása folytán, nemzetgazdasági érdekeink s ezzel együtt pénzügyünk is teljesen pangásnak indultak, minék folytán, az újabb időben felbuzdult államéletnek csak rendes kiadásai is nehezen voltak fedezhetők. Ehez járult még elmáradásunk folytán a haladás szükségének élénk érzete, minék következtében a tulbuzgóság, különben is sulyos tulterheltetésünket rohamosan növelte. De ez utóbbi körülmény csak kisebb mérvben okozója pénzügyi bajainknak; alapja e bajoknak kétségtelenül, anyagi érdekeinknek hosszas elhanyagolásában fekszik, minék folytán hazánk közigazdasági és pénzügyi önállásra nem vergődhetett, s amely mulasztás káros utóhatása még sok ideig érezhető lesz anyagi érdekeink körében épen úgy, mint pénzügyeinkre nézve. Áltan az, hogy pénzügyi bajainkat a kiegyezés módozata okozta; okozták bizon amint az imént említettem a hosszas mulasztások. Ha pár századon át el van egy országnak állami- és közigazdasági érdeke hanyagolva, bizon nem lehet ott rendezett viszonyokat, pénzügyi-, közigazdasági- és politikai jólétet teremteni nyolc év alatt. A hosszas mulasztásoknak pénzügyi és nemzetgazdasági visszhatása bizonyára bekövetkezett volna helyzetünk és viszonyaink természeténél fogva, ha a kiegyezés bárminő más módon eszközöltetett volna is. S nem is szabadulunk pénzügyi s anyagi bajainktól mindaddig, mig hazánk közigazdaságának jellege túlnyomóan mezőgazdasági lesz. Ha pénzügyeink még oly helyesen rendeztetnek is, mégis anyagi bajok fognak beállani egy pár rossz termés folytán, ha hazánk továbbra is pusztán mezőgazdaságára lesz utalva. Egy országnak több oldalú gazdaságra van szüksége, hogy bizonyos esélyek folytán anyagi tekintetben zavarba ne jöjjön. Nem előnye, de nátránya Magyarországnak, hogy kizárólagos földjében van minden ereje. Minden oly nép, melynek kultur igényei fokozottabbak, kulturgazda-

sága azonban nincs, s így a kulturgazdaság termékeit kénytelen megvásárolni, — kereskedelmi mérlegét pedig csak nyers termékeivel tudja, — nem kiegyenlíteni, de csak tengetni: az ily nép kiadásaiban tekintélyes összeggel fordul elő évenként azon adó mit az idegen munka részére minden viszonyosság nélkül fizet. Az ily állam nem bírhatja meg naturál gazdaságának korlátolt s egyoldalú jövedelmei, — s kereskedemének passzív jellege mellett a kultur állam nagyobb kiadásait.

Közgazdasági s pénzügyi bajaink forrása ezek folytán végelemzésben az anyagi érdekek fő faktorában, a vámpolitikában van. Nem azt mondom ez által, hogy zilált pénzügyeinket közgazdasági uton kell momentan rendezni; ha egy ház ég, időszertlenül arról tanácskozni, hogy az építéseknel jövőben, a tüzesetek kikerülése céljából minő szabályok követtessenek. Ily esetben, amint már megmondatott, mindenek előtt viz kell. De jelen körülményeink között, midőn a napi politika tárgyát első sorban az Ausztriával fenálló vámszövetség kérdése képezi, helyén van, hogy a momentán segély mellett közgazdaságunknak szilárdabb alapokra leendő fektetéséről komolyan gondolkozzunk. Mert a jelen helyzet nem tarthat már soká a nélkül, hogy az országra igen komoly következése ne legyen.

Az Ausztriával kötött vámszövetség, mely egyszersmind összes vámpolitikánkat magában foglalja — nem egyéb, mint az alkotmányos korszak előtt fenállott osztrák közgazdasági rendszer, alaki törvényszerűsítése a magyar törvényhozás által. Adataink, tájékozásunk, a szövetség megkötése idejében nem voltak, s amik voltak, azok a régi rendszertől származva, nem a magyar érdekek szempontjából állítottak össze, — s e szövetség megállapítása, csak a kiegyezési 1867. XII. t. c. ez iránybani rendelkezésének alakszerű végrehajtását képezi. De másképp akkor nem is lehetett; az ügy előkészítve és megérelve még anynyira sem volt mint jelenleg; most legalább már beszélünk róla, s kezdjük belátni nagy fontosságát. S ha káros volt a magyar közgazdaság érdekeire az alkotmányos korszak előtt Ausztriának Magyarországra is érvényes közgazdasági politikája; ugy épen azon mérvben káros a vámszövetség is, hiába hangoztatik abban »a két egyenjogú fél.« A vámszövetség az ipar- és keres-

kedős ügyeire nézve a két államterületre a viszonyosság és egyenjogúság elvét használja cégérül. De ezen egyenjogúság nekem úgy tűnik fel, mint az egyszeri tót- és német lakossággal bíró helységnek, a toronyőr feladására nézve, szinte az egyenjogúság elve alapján tett azon rendelkezése, hogy az őr németül kiáltson, de tótul trombitáljon. Nekünk is meg van engedve az egyenjogúság alapján, az osztrák ipar raktárai iránt a híres magyar vendégszeretetet gyakorolni, s a cikkeket magyarul megvenni s magyarul kifizetni.

Igazán nehéz helyzete van Magyarországnak közgazdasági-lagis. Egy ország, melynek a természet mindent megadott, mik a közgazdasági önállás, jólét és virágzás természetes feltételeit képezik, melynek ipara s kereskedése első lendületében van — vámszövetségben él egy oly szomszédos állammal, melynek ipara, kereskedése s köz és magánpénzviszonya amazenál sokkal fejlettebb, előhaladottabb, — amely állam a multban szövetséges társán teljes hatalmat gyakorolván, mesterséges uton mindent elkövetett, hogy amannak közgazdasági faktorait, főleg pedig pénzviszonyait hatalma alá kerítse. És e mellett még a közös vámterület határán egyéb államok ipara s kereskedésével szemben magas védvámok szándékoltatnak állítatni. Pedig Ausztriában ez utóbbi tételt fennen hangoztatják. Valóban zavarba jönne úgy az elméleti, mint a gyakorlati tudomány ezen közgazdasági viszony jellegének meghatározására nézve, ha a nemzetgazdaságtan az erősebb jogára alapított gyarmati politikát már nem ismerné.

Tagadhatatlan, hogy ez idő szerint már több tájékozással bírnak azon kérdések jelentőségére nézve, melyeket a vámszövetség magában foglal; de még sem bírnak azok iránt kellő érzékkel. Valóban sajátságos közéletünkben azon közönyösség, melylyel államéletünk ezen első rendű faktora iránt találkozunk. Ugy látszik, hogy a közvélemény, a kormány és képviselői által az alkudozások menetére és a tervekre nézve hangsúlyozott titoktartást, illetőleg hallgatást — önmagára is kötelezőnek ismeri el, s ugyancsak megtartja. Ugy jártunk, mint a rossz hadvezér; kipuskáztuk magunkat akkorra, mikor tulajdonképen harcolnunk kellene. Amint megszűntnek ismertetett el a szükség arra,

hogy az államjogi mozgalom fentartassék, azonnal elvesztette a magyar közvélemény érzékét a közdolgok iránt. Mintha bizonyítani akarná azon gyengénket, hogy csak politizálni szeretünk.

Mintha bizony nem volna ez is politika. Amely nemzetnek anyagi ereje nincs, mely nemzetgazdasági önállással nem bír, hanem megelégszik gyarmati helyzetével: az nélküli a nemes önérzetet s a szükséges érzék az államélet függetlenségének egyik első rendű faktora iránt, s a nemzetek anyagi mozgalmában szerepének szolga jellege lesz, mely az anyagiak nagy hatalma folytán kétéssé teszi, megingatja az illető nemzet szabadságát, szabadságszeretét, függetlenségét s önállását politikai tekintetben is. Tehát ez is politika, még pedig alapja minden más politikáknak.

Semmi sem lealázóbb és sértőbb egy nemzetre, mint ha oda tereltetik, s oly furfangosan kerítetik be a kereskedelmi politikának szövevényei által, hogy néha majdnem észrevétlenül idegen érdekeknek kénytelen adózni és dolgozni. Ez a szolgaság egyik modern neme, melytől hazánk nem mentt egészen, de melytől mielőbb menekülnie kell. — A munka szabadságának uralma óta, a nemzeteknek e téren kifejtett nagy versenye folytán, a régi kornak az uraságról birt fogalmi gyökeresen megváltoztak. A régibb korban az volt az úr, aki nem dolgozott; ma az a szolga; — az volt a szolga aki másnak dolgozott; ma az az úr. A régi kornak szolgaságát a nyers erő tartotta fenn, azért jogtalan volt és fennállása időszerű. A jelenkor szolgaságát a tespedés eredményezi; és e szolgaság inkább önkéntes s ezért jogosultabb is; mert a szabad munka és a verseny uralma indokolt és jogos, s aki ellen érvényesül, azt elnyomja, megöli az emberiség haladása érdekében.

Aligha van oly rózsaszinben látó politikus e hazában, ki Magyarországot a gyarmati jellegtől s ily értelemben az anyagi szolgaságtól tényleg teljesen mentnek merné állítani. A mi vámpolitikánk még nem is szabadkereskedő, hanem vásári szabadsalom az összes magyar piacon az osztrák ipar részére. Magyarország e részben nem egyéb, mint az osztrák ipar bizományi raktára. Hogy ezen helyzet mennyivel károsabb a szabad kereskedésnél is, úgy az államjövödelmekre mint a fogyasztókra és

iparra egyaránt, — a napi sajtó bőven kifejtette; — pedig közgazdasági körülményeink mellett szabad kereskedők sem lehetünk. Mert Magyarország politikájának egyik sarkpontja kell, hogy legyen ez idő szerint: a magyar ipar létesítése. E nélkül nincs közgazdasági függetlenség s veszélyeztetve van az anyagi egzisztencia.

De úgy látszik, hogy a helyzet sulya nyomja a közvéleményt és kormányt egyaránt. — Egy tekintet van, mi e kérdésekre nézve, a vélemények hangoztatásánál sulylyal bír: a gyakorlati politika nehézségei.

Nem fog e több kár háramlani az ország közgazdaságára s rendezetlen pénzügyi viszonyaira jelen átmeneti korszakunkban, az Ausztria iránti határozott fellépés által — még ha jogos és igazságos is az — akkor, midőn Ausztriával szemben úgy pénzgazdaság tekintetében, mint közgazdaságilag is még mindig függési viszonyban vagyunk? S az eszélyesség nem követeli-e e részben: bevárni s előkészíteni azon időt, midőn főleg az önálló pénzforgalom és általában a bankügyre nézve Ausztriával szemben nagyobb függetlenségre emelkedtünk. Kétségkívül vannak jelentékeny tekintetek, melyek közül a bankügy s általában a forgalmi közeg rendezése és függetlenítése első helyet foglal el, melyek akadályoznak minket, hogy Ausztriával szemben a magyar közgazdasági érdekeket teljes mérvben érvényre juttassuk. Ez akadályok nemzetgazdasági része különösen a közgazdasági önállásra való átmenet nehézségeiben és rizikóiban van, melyek kétség kívül ovatosságra s előzetes tájékozottságra utalnak.

Tagadhatatlan, hogy a most előadottak figyelembe veendőek és jól megfontolandók e kérdések megítélésénél. De én úgy látom mégis, hogy a kormány ezen skrupulusoknak tulságos mértékben van befolyása alatt. Mert igen sokat kell vesztenünk az önálló vámterület elfogadása által addig, míg ezen csak bekövetkezhető veszteségek, elérik teljes mérvét azon biztos veszteségeknek, mik a vámközösségből reánk háramlanak. A kormány részint a költségvetési vita folyamán, részint az előtt e kérdésekre nézve tett nyilatkozatainak egyikében sem emelkedett a tárgy nagy fontosságának magaslatára. E nyilatkozatokban a kormány e kérdés főmomentumait s a magasabb szempontokat megkerülve

aprólékos, néha alig tartható érveket hozott fel álláspontja igazolására. E nyilatkozatok sajátságos színben tüntek fel, s inkább maszkirozni akarta azokkal a kormány motivumait, mint kifejteni. Inkább gyanut, bizalmatlanságot keltettek e nyilatkozatok a kormány kellő bátorsága iránt, mint meggyőződést, persváziót. Pedig ez nagy kár a kormányra. S habár bizonyos határig meg is áll a kormánynak e kérdésben folytatott, traktatusaira nézve követett politikája, mely által a tárgyalásokról idő előtti nyilatkozatokat tenni nem akar, de e körülmény nem akadályozhatná a kormányt abban, hogy azon magasabb közgazdasági, részint politikai tekinteteket nagy vonásokban megismertesse az országgal, melyek őt ily életkérdésben követett politikájára nézve vezetik.

De bármik legyenek azon motivumok, melyek a kormányt e kérdésekben elfoglalt álláspontjához kötik — annyi tény, hogy a vámszövetség fentartásának esetére, ez intézkedés csak provizoriusnak lesz tekinthető. És ez esetben szükséges, hogy azon ügyeinket, melyekre nézve önállásunk Ausztriával szemben törvényileg biztosítva van ugyan, de még eddigelé az önállás, esetleg Ausztriától elkülönítés nem sikerült: mielőbb rendezzük, s fejtjük ki és biztosítsuk önállásunkat, hogy ez által jogainkat egy jövő alkalomkor Ausztriával szemben, vám és kereskedelmi ügyekben is kevesebb rizikóval s több önbizalommal védhessük.

Csak gondoljuk meg azt, hogy mennyivel nagyobb bátorsággal és önbizalommal tekintenénk e kérdések megoldása elé, ha a bankügy már ez ideig célszerűen rendeztetett volna s nem volnánk e részben is épen azon érdekek nyomása alatt, melyek a várkérdésben is velünk szembe állanak. Ezért nagy jelentőségű a bankkérdés helyes megoldása nemcsak magában véve, de főleg közgazdasági önállásunk létesítésére is. S ha a bankügy rendezésénél az osztrák nemzeti bankkal köttetnék szerződés, elengedhetlen feltétel lenne ez esetben, hogy Magyarország részére, a nemzeti banknak Budapesten felállítandó telepére nézve, a bank berendezésének és működésének minden irányára Béctől teljesen függetlenül, különálló létkör biztosítás; nehogy egy következő alkalomkor a vámkérdés megoldásánál a bankügy ismét utjában álljon a célszerű megoldásnak.

De a bankügynek fentebb kilátásba helyezett megoldása szinte nem tekinthető véglegesnek; mert Magyarországnak e tekintetben is igyekeznie kell, hogy e kérdés idő folytán, teljesen önállóan, idegen erők és idegen érdekek befolyása nélkül rendeztessék. E tekintetnek semminemű intézkedésünknel nem szabad hiányzania, mert közintézkedéseink még sok éven át csak átmenetiek lesznek. A jelen nemzedéknek, de még a következőnek sem szabad felednie azt, hogy Magyarországnak számos évek mulasztásait kell helyrehoznia, s az állami önállás kellekeit fokozatosan megszereznie. Nekünk nem szabad megállapodnunk, mert a megállapodás reánk nézve többet foglal magában a mulasztásnál. Ezt vegye figyelembe minden magyar, de különösen ne feledjek azok, kik az ország ügyeinek vezetésére magukban hivatást éreznek s arra vállalkoznak is. Ez áll főleg közigazdasági önállásunk kivivására nézve; főleg a jelen helyzettel, s ez ügynek jelen stádiumával szemben. Mert a közös vámterület fentartása esetén, ha Ausztria egyéb közigazdasági igényeink mindegyikét elfogadja is, még sem lesznek a vámterület közösége által részünkről hozott súlyos áldozatok és veszteségek csak megközelítőleg is kiegyenlíthetők. Magyarországnak sértett közigazdasági érdekei nem orvosolhatók oly rendszer keretén belől eszközölhető intézkedések által, mely rendszer maga legerősebben sérti ez érdekeket.

Sokan a vámszövetség mellett azon politikai indokot hangoztatják, hogy a külön vámterület az államjogi kapocs gyengítésére szolgálna. E hamis tétel ellen ismételnem kell azon már fentebb előadott körülményt, hogy minden olyan természetű kapocs, mely hazánkat Ausztriához, a multban fenállott merev összpontosítása folytán, Magyarországnak határozott joga és érdeke ellenére köti — végeredményében nem az államjogi kapocs erősítésére, de a sértett önértet felháborítása által, annak gyengítésére szolgál.

Egyébiránt közel van már az idő midőn mindezen fentebb elsorolt skrupulusok elvesztik befolyásukat e kérdésre, s közérvénnyel fog birni azon felfogás, hogy Magyarország közigazdasági önállása s anyagi fejlődése csak önálló vámterület mellett érhető el — s hogy hazánk számos anyagi- sőt közvetve némely

egyéb bajainak is kollektív oka a vámközösségben van. E meggyőződés általánossága csak időkérdés. Ma sem a meggyőződés hiánya oka az ellenvéleménynek, de tisztán készületlenségünk és tájékozatlanságunk, mert a gyakorlati politika tartózkodó minden oly kérdésben, melynek bekövetkeztető esélyei teljesen tisztázva nincsenek. De amint fentebb már érintettem, ez esélyek nem lehetnek nézetem szerint annyira károsak, mint aminő hátrányos reánk nézve a vámterület közössége.

De hátrányos reánk nézve a külön vámterület elfogadása esetén azon, eddigelé divatos tan is, mit számosan, a kereskedelem szabadságát hangoztatva, mint az angol szabadság egyik értékes cikkét hirdették és árulták. És milyen tévesen!

A szabadság kétség kívül legproduktívabb, leghasznosabb eleme az emberi társadalomnak; de nem feltétlenül; a szabadságnak ezer fokozata van, melyek közül mindig a körülményekhez képest kell választani. S amint tévesztett eljárásnak tartanám, nagyobb politikai szabadságot adni valamely népnek, mint amit elbírt, melyre megérett, — épen úgy károsnak kell tartanom a szabadság hangoztatását a kereskedelemben oly közgazdassággal bíró ország részéről, melynek ipara s általában kulturgazdasága csak első fejlődésében van, a szomszédállamok pedig előhaladott gyáripárúk produktumaival elárasztják a piacot s leszorítják a hazai fejlődő ipar zsenge termékeit. Ugyanazon indokok, melyek a már fejlett iparu Ausztriát s más kulturgazdassággal bíró államokat is távol tartanak a kereskedés szabadságától: sürgősen intenek minket is, hogy bár az eszélyesség korlátai között védjük és protegáljuk a hazai munkát. De tiltakoznom kell itt a szokásos ráfogás minden oly feltevése ellen, mintha Magyarország szűkkeblűen elzárkozni akarna a világtól; csak existentialis érdekeit védi, mit ha védni hiba, hiba léteznie is. És bármit beszéljenek a teoretikusok, s az anglomania pártja itthon — s bármit hirdesen az angol szabadkereskedés kint, mindezek igazságainál erősebb a gyakorlati élet tapasztalati igazsága, mely matematikailag bebizonyítja, hogy serdülő ipart szabadkereskedéssel védeni és fejleszteni nem lehet; — hogy lehet-e vámközösségben egy fejlett iparu állammal? e tétel kérdést sem tűr? Könnyű Angliának, s az angol nemzetgazdáknak, kik előtt főleg

hazájuk helyzete áll — a kereskedés szabadságát hirdetni. Ha Angolország, virágzó ipara és kedvező tőkeviszonyai folytán szabadkereskedő: akkor ezen okoskodás másik oldalának konsekvenciái folytán, különböző s leginkább ellentétes közgazdasági viszonyok és okok alapján Magyarországnak és minden serdülő iparral bíró államnak eszélyes védvám rendszert kell elfogadnia.

E nélkül megmaradunk továbbra is olyan szolgának, aki részére más dolgozik, és fizet — amig tud.

Azt hasztalan várjuk, hogy majd Ausztria méltányossági szempontból igyekezni fog közgazdasági önállásunk létrehozásánál segíteni. Van egy, ami az emberi dolgokban minden egyénnél erősebb hatalmasabb: az érdek. Ausztriában hosszú időn keresztül ipar szítatott mesterséges uton leginkább ami fejlődésünk rovására; Ausztria tudja mit vesz, ha a magyar piacot csak részben is elveszti. Innen, a mindeneket megelőző érdek szempontjából magyarázható meg Ausztriának e részbeni szűkkeblősége. Hasztalan bizonyítjuk mi be Ausztriának, hogy eljárásuk irántunk jogtalan, sértő; ők úgy érzik, hogy a magyar fogyasztás iparuknak jelentékeny emelője, fentartója. Ok erről nem fogunk lemondani, hanem nekünk kell magunkat felszabadítanunk. Segíts magadon az Isten is segít.

Minden ember annyit ér, amennyire magát érvényensíteni képes. E szabály nemcsak az egyesre, de az egyének összeségére a nemzetre is áll, s a magyar nemzetre a jelen korszakban kivárlólag. Ne higgyük, hogy a törvények, melyek a nemzeti önállást és függetlenségét részünkre biztosítják, ezt egyszersmind minden tekintetben magukban is foglalják. Ezek legfeljebb megóvnak bizonyos mesterséges akadályoktól; de önállást lényegileg nem adnak; különösen közgazdaságilag nem. A lehetőséget tartják csak fenn, azt megszerezhetni s biztosíthatni. A törvények melyek a nemzetek nagy közgazdasági versenyében felismerhetők, nem ismernek sem rokon sem ellenszenvet; de az önállásra szükséges tehetségeket, mint annak feltételeit keresik: erkölcsi bátorságot az önállás hangoztatásában, szorgalmat, munkát és eszélyességet annak kivívása és fentartása körül, mert az önállást csak azon tehetségek igazolják és biztosítják, melyek annak megszerzéséhez szükségesek.

E tehetségek alapját képező természetes faktorok, mik egyzersmind a közgazdasági fejlődés és emelkedés tényezőit is képezik — meg vannak hazánkban; nem szükséges tehát egyéb mint ezen tényezőkre támaszkodva akarni az önállást, munkával szorgalommal; nem szabad itt megtánderodnunk bármi csekély részben sem oly tekintetek miatt, melyek saját jogos érdekeinknél előttünk lényegesebbek nem lehetnek. Ily tekintet gyanánt hallottuk hangoztatni az osztrák ipar érdekét. Igazán sajátságos felfogás. Egy országban, melynek gyarmati helyzete van közgazdasági tekintetben, midőn ezen helyzetéből kibontakozni akar — azon kételyek merülnek fel, hátha veszteség éri ezáltal a másik felet, mely az ország ezen helyzetét eddigelé saját hasznára fordította. Ausztriát, Magyarország közgazdasági önállása által csak annyiban fogják veszteségek érní, amennyiben eddigelé a hazai tényezők elnyomásával, kiváltságos monopolszerű jogokat élvezett a magyar piacon. E jogok pedig nem nyugosznak természetes alapon. S itt, még ha eltekintünk is az igazság és jogosság szempontjától, nem marad más választás, mint ami veszteségünk, vagy az ő veszteségük között.

Egyébiránt nem kell félteni külön vámterület mellett sem az osztrák ipart; az osztrák ipar, főleg némely specialitásaira nézve bátran kiállja a versenyt a külfölddel is, a magyar piacon pedig még sok ideig fog uralkodni az osztrák gyártmány már csak régi gyakorlata folytán is. De egy feltétel szükséges, s ez az: hogy az ipar Ausztriában reális alapon nyugodjék s a munkában, a lassu de biztos gyarapodásban, és nem a börzejátékban s a hirtelen gazdagodás rizikóiban keresse alapját. Ez utóbbi körülmény megrontója a bécsi és osztrák iparnak.

De bár el kell ismernem azt, hogy az önálló vámterület mellett Ausztria veszíteni fog, mégis hangsulyoznom kell, miszerint Ausztriának e részbeni veszteségei nem lesznek olyan nagyok mint aminők lesznek ami nyereségeink; sok oly hasznunk lesz a külön vámterület oltalma alatt felpeszülő munkásság folytán, mi ez idő szerint reánk nézve inproduktív hever, más idegen erőre nézve pedig a viszonyok folytán nem annyira hozzáférhető. És különösen figyelembe veendő itt azon körülmény, hogy Magyarország, mint a keleti tartományok szomszédja, ha még elég

korán fejlődik ki és erősödik meg ipara, fekvésének természeti előnyeivel fogva némi kárpótlást szerezhet ipara részére a keteti piacok meghódítása által azon veszteségekért, miket a nyugati országok főleg Ausztria részéről, kereskedelmi mérlegében ez ideig szenvedett.

Ehez azonban elkerülhetlenül szükséges, hogy hazánk közgazdaságilag is önálló individuummá legyen. El sem gondolhatók jelenleg azon változások, melyek a külön vámterület által közgazdasági tekintetben összes viszonyainkra bekövetkezni fognak. Mennyire át fog változni például a külön vámterületnek, iparunkra s általában a munkára bekövetkező jótékony hatása folytán összes adórendszerünk jelenlegi bázisa; mint lesznek lassanként több oldalnak jövedelmeink forrásai, s mint fog ezáltal az adótehernek ez idő szerint a földbirtokra nehezedő nagy része kipótoltatni a felpozsdult ipar és kereskedés adójövedelmeiből, s mint lesz ez által könnyítve a különben is mostoha viszonyok között tengődő mezőgazdaságon. A vámközösség folytán számos oly terhet viselünk, melyek közvetve származván a vámközösségből, azokat néha észrevétlenül tűrjük. Így bir hátrányos befolyással a vámközösség azon produktív eredményekre, melyeket az ország, polgárainak szellemi képzésére fordított beruházása után joggal várhat. Hasztalan építünk mi ipari és kereskedelmi iskolákat, ha egyszersmind nem gondoskodunk arról, hogy ifjainak az ipar- kereskedés- és a kulturmunka egyéb osztályaiban kellő foglalkozást találjanak. Ily viszonyok mellett az országnak még azon, különben legigazoltabb beruházása is inproduktív lehet mit polgárainak szellemi kiképzésére fordít. Ily körülmények között aztán, midőn a nemzet áldozatokkal kiképezi tagjait, s midőn azoknak már a gyakorlati életben munkájuk által kellene a nemzeti vagyon részére kamatostól megtéríteni az állam által kiképzetésükre fordított értéket: a fiatal, képzett erők munka hiányában elhagyják a hazát s mennek oda, a hol magukat értékesíthetik. A mai közgazdasági állapotok mellett évenként jelentékeny összeg terheli a magyar költségvetést, melyet a nemzet a szellemi képzésre költ ugyan, de melynek kamatai a fentebb jelzett indokból részben idegen ország — főleg Bécs részére esnek; — vagy ha az illetők a hazában maradnak, a munkahiány tar-

sadalmi kontingensét, az elégedetlenek számát s a proletariátust szaporítják. Innen van aztán, hogy oly számosan vannak, épen a középosztályból, melyből az ipar és kereskedés személyzeti kontingensének kellene kikerülni — foglalkozás nélkül. A közhivatalok betöltésénél szokásos pályázatoknál lehet különösen ezen körülményt tapasztalni. A kataszteri pályázatok, hol egy-egy állomásra tíz vagy több pályázat is esik, eléggé illusztrálják a helyzetet. Ebből magyarázható meg azon körülmény is, hogy míg itthon alig képes foglalkozást nyerni az ipar és kereskedés terén magasabban képzett egyén, — addig Bécsben, sőt a külföldön is tekintélyes számmal találunk az iparos és kereskedő osztályban magyarokat.

Hasonló a helyzet a vasutakkal is. A magyar vasutak, melyeket oly sulyos áldozatokkal építettünk, nagyrészt az idegen ipar és kereskedés szolgálatában állanak ; s az ország évenként tekintélyes összeggel pótolja az idegen ipar cikkeinek szállítási bérét a vasuti garanciák nagy sommája által. E garanciális összegből minden mázsára bizonyos osztalék esik, mit azon ipar és kereskedés élvez, melynek cikkei a szállítást igénybe veszik.

Amely nemzeteknek kulturája általánosságban van ugyan, kulturigényei fejlettek, s erős fogékonysággal is viseltetik a kulturállam tényezőit magának megszerezni, kulturgazdasága azonban bizonyos okok folytán nyügeből ki nem emelkedhetik, önállásra nem vergődhet : az ily nemzet csak részben veszi hasznát az iskolák- vasutak- s egyéb kulturinstitúcióknak anyagi tekintetben, s a hasznot ezekből azon népek teszik el, melyek versenyök által az illető nemzet közgazdasági faktorait szolgálatukba kerítik. Mert a kulturállam azon intézményei, melyek a nemzet anyagi fejlődésének támogatására hivatvák, inproduktív jelleggel bírnak ott, hol az anyagi emelkedés egyéb faktorai amazokkal párhuzamosan ki nem fejtetnek.

De a jelenleg fenálló vámpolitika — amennyiben az annak nevezhető — nemcsak legkülönbözőbb viszonyainkra gyakorol, gyakran közvetve — alig észrevehető nyomást, de kárát vallja annak, épen a viszonyokra jelzett általános hatása által a társadalom minden osztálya. Azon fogalom alá, mit a közmopolita

elnevezéshez csatolunk, s melynek emberei az »ubi bene ibi patria« jelszót vallják — legindokoltabban vonható a kereskedő osztály; a kereskedői érzék mentt szokott lenni az oly hazafias lelkesedéstől, mely egyéni kárral hasznot tud tenni a közjó érdekében; nem vádkép hozom ezt fel ez osztály ellen, hanem mint annak internacionális jellegét emelem ki — hogy példakép alkalmazva kitünjék, miszerint a vámközösség vagy különvámterület nem lehet érdek szempontjából sem közönyös még azon osztályra sem, mely különben e részben leginkább kozmopolita. Mert azon körülmény, hogy iparcikkekért minden pénzünk kiszivárogoz az országból, épen nem lehet közönyös a kereskedő osztályra sem, mely osztály nálunk nagy részt az idegen ipar közvetítője. Az nem mindegy ezen osztály érdekére nézve sem, hogy a pénz idegen munkáért, idegen kézre bocsátja, vagy a hazában megtartja. A kereskedő osztály az idegen ipar nyomását épen úgy érzi, mint bármely más osztály; érzi főleg az által, hogy az idegen munkáért külföldre vándorolt pénznek a hazai közforgalomból lett elvonása által csökken a fogyasztók pénzképessége az iparcikkek fogyasztására nézve is. A kereskedés sok tekintetben lehet kozmopolita, de e tekintetben saját kárára az. Itt csak annyiban lehet kozmopolita, hogy a belföldi ipart nem hazafiságból, de az imént kifejtett érdekből kell protegálnia. Kereskedői körökben folyvást panaszt hallunk; sok tekintetben jogosultan; de a panaszok nem fognak megszűnni mindaddig, míg az idegen munkát oly nagy adóval dotáljuk s ez által pénzkészletünk nagy részét kivesszük a hazai forgalomból — míg más részről az itthon kínálkozó erőket tepsedni hagyjuk. — A kereskedő a fogyasztókkal pénzképesség, s ez által fogyasztásképeségre nézve is ugyanazon viszonyban van, mint a mezőgazda földjével, ennek termőerejére nézve. A mezőgazdának vissza kell adnia a termések által a földből elvet erőket javítás- és munkával, ha a föld végkimerülését s ez által jövedelmének csökkenését előidézni nem akarja; — viszont a kereskedőnek, a fogyasztóktól begyűlt pénzkészletet vissza kell adni a belföldi ipartermelőknek s az általuk a hazai pénzforgalomnak, mert ellenkező esetben, ha a pénz idegen kézre kerül, a fogyasztók pénzkészlete s fogyasztási képessége csökken.

Igy kimutatható a vámterület közösségének káros hatása a magyar társadalom minden viszonyára és minden osztályára. Kimutatható főleg az által is, hogy Magyarországon még folyton tart azon portyázó életmód, melybe a magyar társadalom, Bécsnek régi politikája által pár századon át tereltetett, s mely a munka és szorgalom rovására megtermette az ál-magyar vendégszeretet ferde kinövéseit. Mindenkinek látnia kell, ki a magyar társadalmi életet a magyar vidéken, eredeti fészkeben ismeri, hogy a munka és szorgalom még kellő becsben nem részesül. És ezen körülménynek nem épen legjelentéktelenebb oka a vámközösség; s a munka és szorgalom nem is fog kellő mérvben lendületet venni mindaddig, míg közgazdaságunkat a jelenlegi gyarmati helyzet nyüge köti.

De nemcsak közgazdasági okok azok, melyek a vámterület közösségének ellene szólnak, de ugyanannyi indokok és ép oly jelentékenyek szólnak az ellen a nemzeti politika szempontjából is. Magyarországon a vámpolitika kérdése nem igényelhet magának tisztán közgazdasági jelleget; amint a közgazdasági érdekek anyagi szempontból kívánatossá teszik a különvámterületet, épen úgy sürgetik azt az elhanyagolt nemzeti érdekek, melyek igen sokat szenvednek az idegen ipar és kereskedés tulfolyása által. Bizonyítani e tételt felesleges; példa van rá amerre csak tekintünk, szerte a hazában. Kereskedésünk még befele sem magyar, s nem is lesz azzá, míg a kereskedés és ipar gyupontját az országban nem találja fel.

Mindezek alapján, ha a vámközösség a jelenlegi traktátusok folyamán továbbra is fentartandónak találtatnék, ez esetben kívánatos, hogy a megújított szerződésben ismét meg legyen a régi szerződés azon záradéka, mely a szövetség felmondhatását már fenállásának ötödik évében kiköti. Ez ideig, meg vagyok győződve, tisztázva lesznek ezen kérdésre nézve mindazon kételyek melyek még talán a külön vámterület mellett bekövetkező közgazdasági önállásra való átmenetre nézve némelyek által tápláltatnak; szóval ez ideig tájékozva leszünk az önállásrai átmenet esélyei felől, s megismerjük s előkészítjük ellenszereit is.

De midőn az ország anyagi helyzetéről szólok, lehetetlen e dolognak egy másik oldalát is előterbe nem állitanom. Fentebb

igyekeztem kifejteni azon szükséges változtatásokat és azoknak indokait, melyek az ország anyagi fejlődése érdekében a közintézkedésektől várhatók. A közintézkedések azonban, magukban véve nem involválják egyszersmind az anyagi jólétet; ezek csak előkészítik annak útját. A jólétet tulajdonképen maguk a polgárok, az egyesek és azok összesége vannak hivatva közvetlenül kifejteni. Nem szabad a közjólétet pusztán a közintézkedésektől várni. Nem csupán azon keveseknek nagyobb horderejű ténykedése alapítja meg a jólétet, kik az ország ügyeit anyagi tekintetekben is intézni hivatvák; de minden polgár, legyen bár működési köre még oly csekély, tehetségei még oly korlátoltak, tényleg még is befoly saját hatáskörében az ország anyagi sorsának intézésébe aszerint, amint saját anyagi dolgait jól végzi, vagy elhanyagolja. A mai korban már, a szabad munka teljes uralma mellett, midőn az egyenként bár csekély, de összességükben jelentékeny crök oly nagy hatalmat képviselnek, midőn a szorgalom és takarékoság alapfeltételeit képezik a nemzeti jólétnek: e korban már, minden egyes polgár a legközvetlenebb befolyással bír az ország anyagi jólétére; sőt az anyagi fejlődés nem annyira egyesek nagy munkájától, hanem a sokaságnak egyenként kis munkájától függ. Már a költő jelezte a helyes közgazdasági elvet:

»A munkás pór, szegény,
Bár észrevétlen dolgozik
A hon területén.«

Mindenki nem tehet valami nagyot, de tehetségéhez képest keveset mindenki tehet; és ezen külön-külön csekély körű működés, ha általános, képezi azon nagy hatalmu faktort, mit egy munkás nemzet munkaerejében bír. Minden egyéb alapja a jólétnek ingadozó; ez állandó és biztos, mert a nemzet egyéniségével van összeforrv. A francia nemzet, utóbb velt hadjárata óta felmutatott anyagi eredményei által kézzel fogható példáját adja azon nagy hatalomnak, mit a munka és szorgalom egy életre való nemzetnél képvisel. Aki anyagi jólétének feltételeit elhanyagolja, az időt fel nem használja, az nemcsak önmagának rossz, de kárt tesz az országnak is; aki szorgalmas munkájával érték-növekedést eszközöl, az nemcsak magának, de a hazának is jó

szolgálatot tett. Ezért a szorgalom és takarékoság a polgári erények első sorában foglalnak helyet, s hatásuk nem pusztán anyagi természetű de erkölcsi irányu is. Fájdalom ez erények a magyar társadalomban kellő mértékben nem észlelhetők. Nem akarom itt ezen jelenségnek indokait kifejteni. Nem akarom elősorolni azon, nagyrészt politikai indokokat, mik a magyar társadalmat a múltban oly hosszú időn át, részint tespedésbe süllyesztették, részint abban megtartották. E tespedésnek hatását érezzük még ma is anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt. De ettől mielőbb szabadulnunk kell, mert ez egyik legerősebb akadály a fejlődésünknek.

A nemzet a múlt időkben, azon hosszas, pár százados küzdelmek alatt, melyeket felülről alkotmányos szabadsága ellen intézett támadások ellen vívott, megszokta törvényhozásától várni a jobb jövőt; és e bizalma a törvényhozás iránt jogosult, és hál' Istennek következményeiben indokolt is volt. De a nemzet egy része a törvényhozás iránti ezen várakozó álláspontjára nézve misztifikálva van; ma már az elégedetlenek egy része nagy politikai jelmondatok után indulva, Eldorádót keres. E hitet, mely itt-ott vidékenként épen az iparos osztály körében a munka rovására tenyész, s mely kétség kívül anyja a még eddig nem létezett magyar proletariátusnak -- e hitet kell igyekeznünk kiirtani; ez amennyi erkölcsi romlást hoz, épen annyi anyagi kárral jár. Amilyen szükséges az, hogy a nemzet bizalommal viseltesse törvényhozása iránt, hogy attól várja közügyeinek intézését s ne tápláljon a törvényhozáson kívül érvényesítendő tendenciákat: ép oly szükséges más részről, hogy a polgárok ne tekintsék a törvényhozást gyámjuknak, mely nekik, talán közrehatásuk nélkül is minden szükségeikről gondoskodni fog. Ez lehetetlenség. De meg a törvényhozás abszolutizmusa, ha ez az egyént látszólagos gondoskodásával elnyomni igyekszik, következéseiben ép oly káros lehet, mint az egyesek vagy kevesek abszolutizmusa. A helyesen értelmezett decentralizációnak első dogmája: a személy szabadsága és öntudatos önállása; minden polgár saját hatáskörében annyit tegyen, még pedig nemcsak saját javáért, de a közérdekért is, amennyit csak megbir; e tétel határozottan az egyén önérvényesítését foglalja magában. Hogy

lehet tehát ezek figyelembe vétele mellett azt kívánni a törvényhozástól vagy kormánytól, hogy az a polgárokat gyámkodó ol-talma alá vegye dédelgesse s egyéni, vagy osztályérdekeiket legyezgesse. Ettől szabad ország szabad polgárait önérzetüknek kell eltiltani. De nem történhetik ez jelenleg különösen nálunk, midőn nehéz átmeneti korszakunk minden egyes polgártól joggal áldozatot követel. Aki szabadságot akar, az nem is kívánhatja a törvényhozás vagy kormány gyámkodását. Mert mi a szabadság? Az, hogy ügyeinket magunk végezzük és nem más; s mi következik ebből? az, hogy minél szabadabbak vagyunk, annál több ügyeinket kell önerőnkől elintézni. A szabadságnak és önállásnak, legyen az állami vagy személyes, meg vannak természetes terhei, s a szabadságot csak azon nép érdemli, mely ezen terheket kedveseknek találja.

Téves volna azonban, a — főleg vidéki — iparos osztálynak társadalmi sülyedését tisztán ezen osztály individualitására vezetni vissza. Legyünk méltányosak. A vidéki iparos osztályt az elégedetlenségre, s ez által a szélsőségek karjaiba tulajdonképen a magyar iparérdekek elhanyagolt állapota, s az ez okon kifejtett azon társadalmi baj tereli, mely főleg a vidéki iparost, az idegen ipar feltétlen uralma mellett napról napra inkább leszorítja a piacról, s ez által a különben is gyenge iparos osztályt a munkától elkedvetleníti. Nem akarom legyezgetni ezen osztálynak hibáit; fentebb előadtam minden takargatás nélkül azokat. Ezen osztálynak nem azon társadalom-politikai különállásban van jövője, melyet az úgy nevezett »intelligenciával« szemben vidékenként elfoglal, de jövőjét a küzdés és kitartó munkában kell keresnie. De viszont a törvényhozásnak meg kell tennie mindent, mit a hazai munka érdekében, az idegen ipar káros túlbefolyásával szemben megtenni — már kenyérkérdés. A munka fogja az iparos osztályt társadalmilag és politikailag is illetékes határok közé terelni, s csak akkor, ha mindaz munkát lel, aki dolgozni akar és tud, fog önmagától elenyészni azon társadalmi baj, mely jelenleg az iparos osztályt az elégedetlenek közé tereli.

Nem kell hinni, hogy a vidéki iparosok körében észlelhető haloldali szellem, ezen osztály tagjainak tiszta — minden más

befolyástól mentt politikai meggyőződésén alapul. Ez osztálynak politikai pártállását inkább irányítja társadalmi illetőleg közgazdasági helyzete, mint politikai meggyőződése. Ha a dolog fenekére tekintünk tisztán fog állani előttünk, hogy ezen osztály csak vezetőiben és választottaiban bír politikai reprezentánsokkal, önmaguk pedig még a politikában is inkább társadalmi álláspontot foglalnak el. Itt, ezen körülményben jelenkezik a vámközösség nyomása a legkézelfoghatóbb alakban. Az iparos osztály, mely nálunk, főleg vidéken, leginkább kisiparosokból áll, érzi a nyomást, érzi a pusztulást s ez okon az elégedetlenséghez csatlakozik, s tévelyében a baloldali politika által vél baján segíthetni. Pedig e baj tisztán közgazdasági. Ezen körülmény oka aztán azon jelenségnek is, hogy a baloldali politika azon vidéki városokban virágzik legjobban, hol a magyar iparos osztály erősebb. Valóban e politikának semmi sem ártana annyira, mint egy egészséges magyar vámpolitika.

Már fentebb kifejtettem, az ugynevezett »iparos képviselőkről« szólva, hogy az iparos mozgalom, mely a vidéken legalább — a baloldali politikával fonódik össze, ezen irányban mennyire káros és jogosulatlan. Itt azért említem ujlag fel, hogy ez által a baloldali politikának társadalmi hatását állítsam szem elé. Ha e pártnak hatása tisztán politikai természetű lenne, — bár politikáját helyesnek ez esetben sem tartanám — de így legalább megszűnvné hatásának legkárosabb neme, nagyobb elnézésre számolhatna e párt, és inkább bírna létjogosultsággal. De e pártnak hatása sokkal erősebb és károsabb társadalmi tekintetben, mint politikailag. E pártnak matadorai még mindig nagy politikai jelszavakkal adnak tápot az iparos osztály politikai tévelyének, a helyett, hogy felvilágosítólag hatni igyekeznének. Ha az iparos osztálynak akciója a közgazdasági térre lépne, sokkal kevésbé lenne az káros, mint a jelenlegi; ámbar, amint már fentebb említettem, egyes társadalmi osztályoknak mint ilyeneknek, politikai- vagy ezzel rokonkérdésekben szeparált csoportosulása semmi körülmények között sem hat jótékonyan a parlamentarizmusra és a közügyekre.

De a baloldali politika a nagy politikai jelmondatokról lemondani nem hajlandó; inkább kész inproduktív szerepre kár-

hozzatni, a nemzet jelen nagy munkája mellett is azon erőt, mit e párt a nemzet összerejéből magának megszerzett. Pedig e pártnak már kilenc éves működése kétségtelenné tette azt, hogy kitűzött céljukhoz nem az általuk vitt politika vezet. Aki a közjogi ellenzéknek működését és viselt dolgait, különösen pedig a párt elemeinek egymáshozoi belviszonyát ismeri, az be fogja látni, hogy e párt már összetételénél fogva is nélkülozi a komoly számbavehetőség feltételeit. Nem megszólás, nem ledorongolás akar ez lenni, hanem tisztán azon meggyőződésnek hangja, mely szerint károsan hat közügyeinkre s parlamenti rendszertünkre is minden oly párt akciója a törvényhozásban, melynek belügyci, is annyira rendezetlenek s frakciói oly divergens irányuak, mint azt a közjogi ellenzék kebelében tapasztaljuk. A közjogi ellenzék nemhogy komoly méltánylást igényelhetne a többi pártok részéről, de sőt ha kenyértörésre kerülne a dolog, e pártban az egyes töredékek egymásra nézve sem számbavehetőek. A nem rég Debreczenben tartott augusztusi gyűlés élénk tanuságot tesz ezen párt gyarlóságairól, melyek, — eltekintve politikájuk alaptanaitól — a párttöredékek rakoncátlan magatartására, a vezetőknél a politikai eszély hiányára s egészben véve a pártnak belső házi bajaira vezethetőek vissza. Valóban ideje már, hogy e párt szóvivői komolyan számot vessenek magukkal, ha vajon nem több hasznot tennének e a hazának, ha azon erőt, mit tetszetős politikájuk hangoztatása által maig is birnak, a nemzet nehéz munkájának könnyítésére felajánlják, — mintha tovább is inproduktív küzdelmekre pazarolják azt, s legjobb esetben a szándék jóságával s az akarat tisztaságával mentik magukat.

De az ellenzékéről szólva, fel kell említenem itt még egyszer parlamentünknék másik ellenzékét, a konzervativeket. E párttól — bár leginkább általánosságban — fentebb előadtam nézeteimet. Szerencsésnek jeleztem azon tényt, hogy a konzervativek nyílt fellépése által, parlamenti rendszerünk, az ellenzéki hatást illetőleg, új- és az eddiginél kedvezőbb körülmények közé jutott. Mert idő folytán, ha e párt meghiggad s kezdetlegességének természetes gyarlóságait elveszti: a parlamentáris kormányváltozások célszerű lefolyását fogja lehetővé tenni a szabadelvűekkel szemben. De e pártot, — bár létezését indokoltnak tar-

tom — hibátlannak épen nem állithattam; nem, főleg hazánk jelen nehézkes, átmeneti korszakában, midőn az ellenzéknek nem épen könnyű megtalálni azon helyes irányt, melyen működve csak hasznot hoz a közügyekre. — Magyarország helyzete ugyanis jelen átmeneti korszakunkban igen nehézkes, sok tekintetben kényes természetű; a viszonyok ezen mostoha volta, melyek méltán nevezhetők rendkívülieknek, egyszersmind bizonyos rendkívüli kellékeket tétel fel mindazon tényezőkben, melyek a közügyek ellátásánál befolyással bírnak. E kellékek közül a kormányra esnek a legnehezebbek: kitartás, szívósság, sok munka és sok türelem; s a kormány helyzete nem is kényelmes. De vannak bizonyos kellékek, melyeket viszonyaink kedvezőtlen volta, a parlamenti alkotmány egyik lényeges faktorában az ellenzékben feltételez, sőt megkövetel. E kellékek: az önmérséklet, önuralkodás s lojalitás a kormánnyal illetőleg annak nehéz feladatával szemben, olyképen hogy az ellenzék a nehéz viszonyoknak már természetüknél fogva a kormányra nyomasztó hatását, illojális támadásokra fel ne használja. A történelemnek, s így a jelenben lefolyó eseményeknek is mindig egyik főtényezője a tényleges viszonyok és körülmények kényszerűsége. Az adott helyzet hatalma gyakran sokkal nagyobb az emberek erejénél. Magyarországon pedig a helyzet nyomasztó voltát ez idő szerint minden gondolkozó belátja. Nehéz viszonyaink között a bajok jelentékeny része nem individuális okokra vezethető vissza, de az indokok magában a helyzetben találhatók. Ezért igazságtalan és inparlamentáris az oly ellenzék, mely a tényleges viszonyoknak a kormányra káros hatását használja kényelmes, de illojális fegyverül. Ily körülmények között az ellenzéknek az önmérsékletet, épen a közügyek érdekében — hacsak kicsinyes pártpolitikát üzni nem akar — nagy mértékben kell bírnia. Mert közviszonyaink általánosságban s így törvényhozási viszonyaink is annyira bonyolodottak, komplikáltak, hogy ezek mellett az erős ellenzékeskedés igen hátrányos. Zilált közviszonyaink mellett, maguk ezen viszonyok képezik bármely kormánnyal szemben is a legerősebb oppozíciót. Ezek koptatják legjobban embereinket a miniszteri széken; mert még mindig annyi a sürgős teendő, annyi a kívánni való, hogy ha a legmegfeszitettebb erővel dolgo-

zik is a kormány, még is mindig marad annyi javítani való, hogy ezek, tapintatlan fegyverül használva, egy illojális ellenzék kezében, a kormánynak — a közügyre és a parlamentarizmusra is egyaránt káros gyengítését idézhetik elő. — De meg más részről, ügyeink nagymérvű bonyolodottsága folytán, az egyes ujitások, eredjenek bár azok jelen regeneracionális korszakunkban akár mely kormánytól is — még mindig csak kísérletek, melyek egy bizonyos részükben a gyakorlat által helytelennek bizonyulván, — ezen körülmény tényleg szinte az illető kormány gyengítését idézi elő, melyhez pedig az indokot nem a kormány hibái, de közviszonyaink mostoha volta szolgáltatja. E körülményt vegyék figyelembe a képviselőház jobb- és baloldalán egyaránt; mert a közviszonyok ezen nyomása akkor sem fog megszűnni, ha az ellenzéki pártok kiméretlen támadásaikkal a jelen többséget idő előtt leszorítanák az akció teréről. Én ugyan meg vagyok győződve, hogy az ellenzéki pártok illojális támadásának ilyféle sikere nem lesz; többségre, ily eszközök segélyével egyik sem fog vergődhetni; hanem az bekövetkezhetik, ha az ellenzék oppozíciója tulerős és méltánytalan lesz, hogy elgyengítik a kormányt a nélkül, hogy maguk hasonló arányban erősödnének, mely esetben az országra megmérhetlen kárral járó vajudást fognak előidézni a parlamentben, kormányban és közügyekben egyaránt. Ily vajudásnak már egyszer a Deák-párt uralmának végső korszakában tanui voltunk.

Egyedül az oly ellenzék mondható parlamentinek s működésében lojalisnak, mely a minő mérvben gyengíti a kormányt, épen oly mérvben erősödik maga; azaz ha oppozíciója nem mozog eredményére nézve egyedül negatív teren, de pozitív sikert is mutat fel az által, hogy erkölcsi erőben és elismerésben öregbedik; így a parlamentarizmus maga nem vesz erőt, s az erő csak egyik pártról a másikra megy át, ami pedig kiegyenlíti egymást; a parlamentarizmus az ellenzék működése által csak akkor veszít, ha a támadás részéről méltánytalan, illojális. Rendes viszonyok között az ilyféle támadások tisztán az ellenzékre szállnak vissza káros hatásukkal; de a mi viszonyaink között a fentebb előadottak alapján, a nagy többség előtt, mely helyesen

distingválni nem tud, az ilyféle támadások a kormányra is káros hatással bírnak.

A költségvetési általános vitában a jobb oldal támadásain erősen érzett az íze az illojalitásnak. Pedig e pártot a parlamenti szabadság barátai, joggal mint olyant üdvözölték, mely önmérsékletével megszünteti a magyar ellenzéknek jelen nehéz epohánkban azon káros jellemvonását, melylyel a kormányra hivatott embereket elkoptatták, lejáratták. A mi viszonyaink között az ellenzéknek igen tapintatosan kell eljárni; s épen nem észélyes dolog, ha az ellenzék a kormánynak tárgyi indokokból származó gyengéit ostromolja.

Ahoz, hogy Magyarországon a kormányt gyengítse valaki — még tehetség sem kell; ezer a kínálkozó eszköz, mellyel a szenvedély vagy illojalitás koptathatja a kormányt a közügy rovására. Pedig e hibába beleestek a konzervatívek is; s a baloldali ellenzéknek hasonló hibájával szemben e pártot csak azon körülmény menthetné némileg, hogy még kezdetleges; de viszont elveinek természeténél fogva — a mint ezt már fentebb kifejtettem — a lojalitást és a magasabb tekintetek érdekében szükséges önuralkodást joggal várhatjuk e párttól.

A tulhajtás, bárhol, jobb- vagy baloldalon egyaránt káros; mert elfogulás és szenvedély képezik rugóit. Ezért van oly sok analógia a konzervatív és baloldali sajtó két produktumának azon eljárása között, mellyel egy részről a konzervatív sajtó a 67-es kiegyezés létrejöttét s annak üdvös következéseit merész okoskodásával kizárólag a konzervatívek részére vindikálja, minden rosszat pedig a szabadelvűeknek ró fel: más részről pedig a magát szabadelvűnek tartó baloldali sajtó produktuma a Krisztus felfeszítését is a konzervatíveknek tulajdonítja. Valóban furfangos példányai a hamis okoskodásnak és eröltetett következtetésnek.

Ideje már, hogy a versengés ne játszék oly nagy szerepet a pártok politikájában. Azt nem kívánhatjuk egymástól, hogy meggyőződésünket egymásénak alárendeljük, vagy elfojtsuk; de a legkevesebb, a mit jelenben már megvárhatunk: hogy mérsékeljük magunkat, s egymás elleni támadásainkban, a közügynek — minden egyéb tekintet- és pártérdeknek is felette álló érde-

keit tartsuk irányadónak. E nélkül üdvös munkát nem végezhetünk, célunkat el nem érhetjük. E kellékek szükségét bizonyítja a történelem, az emberiség nagy ügyének ellátásánál mind azokban, kik az emberiség ügyére kisebb-nagyobb körben befolytak.

Mindazokat, kik az emberiség javát valaha felismerték, s azt elérni erejükhöz képest helyes uton igyekeztek, — kik a hivatást, az emberiség ügyére vagy csak egy nemzet sorsára is befolyjni — nem csnpán hitték magukban, de azzal gondviselészerűleg bírtak is, — kik csak a szent célt látták, menten az egyéni érdek vagy elfogulás káros hatásától: az emberiség mindezen jótévőit kiválólólag az emberiség ügye iránti szeretet legtisztább erénye jellemezte. Az emberiség jövőjébeni hit, — e hitből származó nyugodt bizalom, s ügye iránti szeretetnek melege, — képezik az emberiség hivatott apostolainak legszebb erényeit. Ezen isteni erények jellemezték Krisztustól egész Washingtonig mindazokat, kik az emberiség jótévőinek tartatni kisebb-nagyobb jogot szereztek maguknak. És e szelid, örökbecsü erények azon mérvben vesztik erejüket, amily mérvben a szenvedély és elfogulás lábra kap. Az igazság azon mérvben lesz hozzáférhetlenebbé, amily mérvben a szenvedély és elfogulás azt elhomályosítja. Valóban, az emberi tökély megbírálására nem épen rosszul választott alap a szenvedélytöli mentesség. A szenvedélyek, legszelidebb kiadásukban is, csak a rontás érdekeit mozdítják elő s veszélyes dolog, ha az elkopottság uralma elnémitja az emberiség hivatott szószólóit; mert a szenvedélyek még akkor is a legkárosabb következéseket idézik elő, ha eredeti kútforrásaikat az igazság érdeke képezi. Aki az emberiség ügyére kisebb nagyobb mértékben befolyjni hivatást érez, bármi kis körben, bármily csekély nép érdeke útján tegye is azt: az emberiség ügye iránti szeretet melegéből meritse az önmérséklet és önmegtadás nemes erényeit, s gondolja meg, hogy a türelem hiánya s a szenvedélyes elfogulás már a legsúlyosabb károkat okozta az emberiség igaz ügyének épen azok által, kik első sorban hitték magukat hivatottaknak a befolyásra.

D^E BALLAGI GÉZA.

